

The 1907 Convention and the Perception of International Order Transformations at the End of the Great Game¹

Behnam Sheikhi²

Received: 2025/08/21
Accepted: 2026/01/25

Abstract

Contrary to the dominant approach of many scholars, who regard the August 1907 Agreement a regional arrangement-some even limiting its scope to Iran-international conditions played the primary role in its formation. The agreement reflected not merely the preferences of Russia and Britain, but the structural imperatives of the international system during the era of Armed Peace. Both great powers sought to maximize their advantage in the Great Game; however the emergence of Germany's aggressive foreign policy obstructed these ambitions and ended its continuation. German policymakers attempted to transform the Russo-British zero-sum game through an optimal strategy. As a result of this new condition-the rise of the German Second Reich-the 1907 Agreement was signed in St. Petersburg to resolve disputes in contested regions. This study examines how structural transformations in the international system during the Armed Peace reshaped the behavioral patterns of Tsarist Russia and Britain, and how they responded to these changes through the conclusion of the 1907 Agreement, using Structural Neorealism. The hypothesis holds that the emergence of Germany as a conflict-oriented power accelerated changes in Russo-British relations in Asia. The findings show that between 1900 and 1907, despite ongoing rivalry in Asia, Britain's involvement in the Boer, Transvaal, and Tibetan wars and Russia's defeat at Mukden, together with mutual obstruction, were significant; yet more importantly, the aggressive foreign policy of Holstein under the Bülow government was the principal accelerator of international change, leading to a marked rapprochement between Russia and Britain under French guidance.

Keywords: The 1907 Convention, Great Game, Qajar of Iran, Russo-British, Germany, Balancing Strategy.

Introduction

The rise of the German Second Reich, as an accelerating force in world politics, reshaped Tsarist Russia's and Britain's perception of the international environment and facilitated a shift from rivalry to cooperation, culminating in the 1907 Agreement. In the Armed Peace era, without the pressure generated by Germany's

---

1. DOI: 10.22051/hii.2026.29094.3064

2. Ph.D. Candidate in the History of Post-Islamic Iran, Shiraz University, Shiraz, Iran.
b.sheikhi@ut.ac.ir

ISSN: 2008-885X/Online ISSN:2538-3493

increasingly aggressive foreign policy, Russo–British willingness to resolve tensions in Asia-and even the Balkans-would have been difficult to sustain. During the Great Game, the presence of weak polities such as Iran, Afghanistan, China, Tibet, and the Central Asian khanates created a permissive setting for great-power competition; political fragility prolonged conflict and enabled the consolidation of imperial dominance by Russia and Britain. The emergence of Germany, however, confronted both with a structural threat that made continued confrontation costly and encouraged the settlement of strategic disputes.

France was pivotal in enabling this rapprochement. After France’s defeat at Sadowa and its inability to contain Germany on its own, French diplomacy concluded that restraining German power required an Anglo–Russian understanding. Paris therefore acted as mediator, promoting accommodation between London and St. Petersburg and helping to lay the groundwork for a three-power alignment against Germany. British, Russian, and French diplomatic materials indicate that this convergence was not merely a by-product of regional rivalries, but the outcome of structural transformations in the international system and a redefinition of threat perceptions among the great powers.

British Foreign Office records suggest that from 1906 London increasingly reframed its primary danger from Russia to Germany. Russian sources likewise show that Izvolsky treated agreement with Britain as part of a broader policy of containing Germany rather than simply a mechanism for settling Asian disputes. French records also underscore Paris’s active role in steering the process. Against interpretations that explain the 1907 Agreement mainly through Russo–British rivalry in Iran and Asia, this study emphasizes the primacy of systemic change during the Armed Peace era and argues that the agreement resulted from a redefined perception of threat and the adoption of an external balancing strategy in response to Germany’s rise. This change in the explanatory angle constitutes the article’s main innovation.

Methodology

This study employs a historical–documentary approach to examine the impact of structural transformations in the international system during the Armed Peace era on changes in the behavioral patterns of Tsarist Russia and Britain prior to the 1907 Agreement. The data are drawn from official diplomatic documents, political correspondence, confidential governmental reports, and Persian, English, French, and Russian sources produced between 1895 and 1907. To enhance the reliability of the findings, a data triangulation strategy is applied. At the analytical stage, thematic analysis and historical–comparative analysis are employed, and key concepts such as threat perception, balance of power, and structural transition are reconstructed. The theoretical framework, inspired by Structural Realism, interprets the 1907 Agreement as a logical outcome of structural change in the international system. Within this framework, Germany is treated as a challenger power, while Russia and Britain are analyzed as balancing actors responding to this systemic threat.

Discussion & Results

The article’s main body argues that the “diplomatic revolution” of 1902–1907 should be understood within the broader transformation of the European order after the Congress of Vienna and, especially, after the establishment of the German

Second Reich (1871)—a shift that helped bring the Great Game to a close. In this account, Bismarck, after defeating France and Austria, pursued containment and balancing to consolidate Germany's position and avert a general European war. With his removal and Wilhelm II's accession, Germany turned toward a more assertive course marked by naval and colonial competition and crisis-producing interventions (including the First and Second Moroccan crises), gradually becoming a "structural threat" to the colonial powers. The Berlin–Baghdad railway project, the expanding presence of German merchants and firms in Iran, and the prospect that economic influence could be converted into political-security leverage intensified Russian and British threat perceptions.

The analysis then traces European bloc formation: the Triple Alliance vis-à-vis the Franco–Russian Dual Alliance, Britain's rapprochement with France, and the resulting conditions for an understanding with Russia. The Fashoda Crisis indicates that London–Paris convergence was not necessarily the product of fully resolved disputes, but rather of a structural redefinition of the principal danger. Britain's failure in the Boer War and Russia's defeat by Japan, together with Germany's rising industrial and naval power, raised the costs of continued Russo–British rivalry in Asia and made the settlement of Asian disputes a prerequisite for focusing on Germany; the failure of accommodation with Germany and Britain's strategic reorientation reinforced this turn.

Finally, the body explains the Convention's three dossiers: Iran (a northern Russian sphere, a southeastern British sphere, and a central neutral zone), Afghanistan (formalizing British suzerainty and Russian non-interference), and Tibet (mutual non-intervention and acceptance of Chinese suzerainty). Conflicting reactions and doubts about durability suggest that 1907 was less a "treaty of trust" than détente and external balancing in a German-pressured multipolar system.

Conclusion

The 1907 Agreement was the product of structural transformations in the international system during the Armed Peace era and the consequence of Germany's rise as a revisionist power. Germany's aggressive foreign policy redefined threat perceptions in Britain and Russia and shifted their strategic calculations from bilateral rivalry toward managing a structural threat. Rapprochement between the two powers did not result from resolving regional disputes, but from power transition and the necessity of external balancing. The 1907 Agreement aimed to reduce peripheral frictions in Iran, Afghanistan, and Tibet and to concentrate on the principal threat at the systemic level. The findings show that the agreement's relative durability rested not on mutual trust, but on structural pressures and fears of balance-of-power collapse. This approach clearly reframes its causes systemically.

References

1. Farsi Sources

- Ahmadvand, Shoja. (1991). Geopolitics of the Persian Gulf and Its Impact on the Military Presence of Superpowers in the Region. *Journal of Humanities*, Alzahra University, 7–8, 90–102. [In Persian]
- Ahmadi, Farajollah. (2007). "The Competition between Russia and England in the Persian Gulf; Efforts to Establish a Naval Base (1890-1907)". *the Faculty of Literatures & Humanities*, 58(2), -.

- Tenbrock, Robert Hermann. (2006). *History of Germany*. Translated by Mohammad Zoroufi. 2nd ed. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Hasan-Niā, Mohammad. (2012). The 1907 Convention and the Partition of Iran. *Historical Studies Quarterly*, 37, 144–163. [In Persian]
- Khalili, M. (2012). Characteristics of the geopolitical context of Qajar Iran from the perspective of Russian travel writers. *History of Islam and Iran*, 21(12), 105-142. doi: 10.22051/hii.2013.664 [In Persian]
- Dupree, Louis. (2000). *Afghanistan*. Translated by Jafar Rasouli. Qom: Nashr-e Motarjem. [In Persian]
- Rahmanian, D. and Yarmahdavi, S. (2011). Iran Railway Issue in Qajar Era. *History of Islam and Iran*, 21(10), 119-136. doi: 10.22051/hii.2014.722 [In Persian]
- Sa'ādāt Kāzarūnī, Moḥammad-Ḥosayn. (2023). *Tārīk-e kalīj-e Fārs (Bandarhā va jazāyer-e Īrān)*. Edited and researched by 'Emād al-Dīn Shaykh al-Ḥokamāyī and 'Abd al-Rasūl Khayr-Andīsh. Tehran: Mīrāth-e Maktūb. [In Persian]
- Shuster, Morgan. (1974). *The Strangling of Persia*. Translated by Abolhassan Mousavi Shushtari. Tehran: Safi Ali Shah. [In Persian]
- Sheikhi, Behnam. (2024). *The Great Game: 1885–1907*. Tehran: Amīr Kabīr. [In Persian]
- Sehhat Manesh, R. (2022). Motives and goals of establishing British consulate in Mashhad during the Qajar period. *History of Islam and Iran*, 32(53), 101-127. doi: 10.22051/hii.2021.37482.2521 [In Persian]
- Tatary, A. (2011). 1907 Agreement: Exploitation or Independence. *Foreign Relations History*, 13(49), 111-135. [In Persian]
- Gehrke, Ulrich. (1998). *Pīsh beh Sū-ye Sharq: Īrān dar Sīyāsāt-e Sharqī-ye Ālmān dar Jang-e Jahānī-ye Avval* (2 vols.). Translated by Parviz Sadrī. Tehran: Ketāb-e Sīamak. [In Persian]
- Farahmand, 'Alī. (2008). Introducing a Document: Britain as the Director behind the Conclusion of the 1907 Agreement. *Journal of the History of Foreign Relations*, 34, 176–218. [In Persian]
- Mozaffar-Maqam, Aḥmad, & Mozaffari, Jamshid. (2008). The 1907 Agreement as Reflected in the Documents of the Library of the Islamic Consultative Assembly. *Payām-e Bahārestān*, 2(1), nos. 1–2, 425–442. [In Persian]
- Mir-Ahmadi, Maryam. (2008). *A Research in Contemporary History of Iran: The Encounter of East and West in Iran, 1900-1950*. Mashhad: Beh Našr. [In Persian]
- Vahid Mazandarani, Gholam-Ali. (1949). *The 1907 Agreement between Russia and England regarding Iran*. Tehran: Ketābkhāneh-ye Soqrāt. [In Persian]
- Hopkirk, Peter. (2000). *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*. Translated by Reza Kameshadi. Tehran: Nilūfar. [In Persian]

2. English Sources

- Canuel, Hugues, (2018), "From a prestige fleet to the Jeune École: French Naval Policy and Strategy under the Second Empire and the Early Third Republic (1852–1914)." *Naval War College Review*, vol. 71, no. 1, pp. 93–118. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/26398093>. Accessed 4 Jan. 2026.
- Christensen, Thomas J., and Jack Snyder. (1990). "Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity." *International Organization* 44(2): 137–168, pp. 155, 165.

- Christopher, Andrew, (1967), "France and the Making of the Entente Cordiale", *the Historical Journal*, Vol. 10, No. 1, pp. 89-105.
- Churchill, Rogers Platt, (1939), *The Anglo-Russian convention of 1907*, Iowa: Torch press.
- Cohen, Stuart, A., (Dec. 1975), "Sir Arthur Nicolson and Russia: the Case of the Baghdad Railway", *the Historical Journal*, Vol.18, Issue 4, (pp. 863-872).
- Curzon, George N., (1889), *Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question*, New York: Longman.
- Eubank, Keith, (Feb. 1960), "The Fashoda Crisis Re-examined", *the Historian*, Vol. 22, No. 2, pp. 145-162.
- Fife, Robert, H. (Oct., 1914), "Italy and the Triple alliance", *the North American Review*, Vol. 200, No. 707, pp. 538-548.
- Garvin, J. L. (1934), *The Life of Joseph Chamberlain, Vol. III, Empire and World Policy (1895-1900)*, New York: Macmillan.
- Greaves, Rose Louise, (Feb., 1968), "Some aspects of the Anglo-Russian Convention and its working in Persia, 1907-14—I", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 31, Issue 01, pp. 69-91.
- Henig, B. Ruth, (2002), *The Origins of the First World War*, 3rd Edition, New York: Routledge.
- Hershey, Amos, S, (1906), *International Law and Diplomacy of the Russo-Japanese War*, New York: Macmillan.
- Howland, Douglas, (2011), "Sovereignty and the Laws of War: International Consequences of Japan's 1905 Victory over Russia." *Law and History Review*, vol. 29, no. 1, pp. 53-97. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/25800932>. Accessed 4 Jan. 2026.
- Kennedy, Paul, (1988), *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Political Conflict from 1500 to 2000*, New York: Random House.
- Klein, Ira. (Nov. 1971), "The Anglo-Russian Convention and the Problem of Asia, 1907-1914", *Journal of British Studies*, Vol. 11, No. 1, (pp. 126-147).
- Mahajan, Sneha, (2002), *British Foreign Policy 1874-1914; the Role of India*, New York: Routledge.
- Mehra, P. L. (Apr-Jun 1967), "Review of the McMahan Line: A Study in Relations between India, China, and Tibet, 1904-1914 by Alastair Lamb", *India Quarterly*, Vol. 23, No. 2, (pp. 196-201).
- Mckay, Alex, (2012), "The British Invasion of Tibet, 1903-04." *Inner Asia*, vol. 14, no. 1, pp. 5-25. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/24572145>. Accessed 4 Jan. 2026.
- Moneta, E. T., (Jul., 1901), "The Triple Alliance", *the Advocate of Peace (1894-1920)*, Vol. 63, No. 7, pp. 147-148.
- Mulligan, William, (June 2008), "From Case to Narrative: The Marquess of Lansdowne, Sir Edward Grey, and the Threat from Germany, 1900-1906." *The International History Review*, vol. 30, no. 2, pp. 273-302. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/41220101>.
- Sarkar, Sumit, (1973), *The Swadeshi Movement in Bengal 1903-1908*, New Delhi: People's Publishing House.
- Schmitt, Bemadotte, E. (Apr. 1924), "Triple Alliance and Triple Entente (1902-1914)", *the American Historical Review*, Vol. 29, No. 3, pp. 449-473.
- Schweller, Randall, L. (1994), "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist

- State Back In." *International Security*, Vol. 19, No. 1.
- Soroka, Marina, (2010), "Debating Russia's Choice between Great Britain and Germany: Count Benckendorff versus Count Lamsdorff, 1902–1906." *The International History Review*, Vol. 32, No. 1: 1–24.
<http://www.jstor.org/stable/25703876>.
- Tsygankov, Andrei, P. (2012), *Russia and the West from Alexander to Putin: Honor in International Relations*, New York: Cambridge University Press.
- Sykes, Percy, (2011), *A History of Afghanistan*, in: J. F. Scheltema, *Encyclopaedia of Asian History*, Vol. 2, New Delhi: Cosmo Publications.
- Turner, Edward Raymond, (Feb. 1915), "The Causes of the Great War", *the American Political Science Review*, Vol. 9., No. 1., pp. 16-35.
- Waller, Charles, (Jun. 2014), "Review of The Great Game, 1856-1907: Russo-British Relations in Central and East Asia", at:
<https://reviews.history.ac.uk/review/1611>
- Waltz, Kenneth, N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Williams, J. Beryl, (1966), "The Strategic Background to the Anglo-Russian Entente of August 1907", *The historical Journal*, Vol. 9, No. 3, (pp. 360-373).
- World Affairs Institute, "End of the Entente Cordiale", Vol. 103, No. 3, Sep. 1940, p. 130 (pp. 130-131).
- Tara Finn, "Anglo-Russian Entente 1907", in:
<https://history.blog.gov.uk/2017/08/31/anglo-russian-entente-1907/>
- Encyclopedia of Britannica, "Anglo-Russian Entente (1907)", in:
<https://www.britannica.com/topic/international-agreement>
- Encyclopedia of Britannica, "Richard Burdon Haldane" in:
<https://www.britannica.com/biography/Richard-Burdon-Haldane-1st-Viscount-Haldane-of-Cloan>

3. Russian Sources

- Гаврин, Д. А. (2011). «Англо-русское соглашение 1907 г. и завершение формирования Антанты». *Вестник Московского университета. Серия 8: История*, №3, 109–123.
- Смирнов, А. С. (2019). «Российская дипломатия и германский фактор в переговорах 1907 г.». *Новая и новейшая история*, №6, 195–209.
- Иванов, А. А. (2020). «Извольский и британское направление русской политики накануне Первой мировой войны». *Исторический архив*, №2, 45–62.
- Петров, С. В. (2017). «Германия как фактор трансформации русско-британских отношений». *Вопросы истории*, №4, 88–101.
- Соколов, Н. Д. (2018). «Персия в стратегии Российской империи и англо-русское соглашение». *Восток (Oriens)*, №5, 77–90.
- Белова, Т. В. (2022), Германский вызов и политика баланса сил в Европе (1904–1907), *Historical Research of Eastern Europe*, Vol. 7, pp. 50–64
- Панин, С. Б. (Июль 2014), "Англо-русская конвенция 1907 г. и ее влияние на политические отношения с Афганистаном", *Вопросы истории*, № 7, С. 94–110.

4. French Sources

- Vaïsse, Maurice. Les relations Internationales depuis 1871. Paris: Armand Colin, 2013.
- Duroselle, Jean-Baptiste. La décadence, 1871–1914. Paris: Imprimerie Nationale, 1979.
- Otte, T. G. (2006). From “War-in-Sight” to Nearly War: Anglo–French Relations in the Age of High Imperialism, 1875–1898. *Diplomacy & Statecraft*, 17(4), 693–714. DOI: 10.1080/09592290600943064
- Zimmermann, Maurice, (1907), “La convention anglo-russe relative a la perse, a l’Afghanistan et au Tibet (31 aout 1907)”, In: *Annales de Geographie*, t. 16, n. 90, (pp. 458-462).
- “Convention Entre la Russie et le Japon Signee a St. Petersbourg le 17/30 Juillet 1907”, Source: *The American Journal of International Law*, Vol. 1, No. 4, Supplement: Official Documents, (Oct., 1907), pp. 396-397.

©2025 Alzahra University, Tehran, Iran. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0 license) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء (س)
سال سی و پنجم، دوره جدید، شماره ۶۶، پیاپی ۱۵۶، تابستان ۱۴۰۴
مقاله علمی - پژوهشی
صفحات ۱۰۵-۶۷

توافق نامه ۱۹۰۷م. و فهم تحولات نظام بین الملل در پایان بازی بزرگ^۱

بهنام شیخی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۰۵

چکیده

بر خلاف رویکرد غالب بسیاری از پژوهشگران که توافق نامه آگوست ۱۹۰۷م. را امری منطقه‌ای و حتی برخی آن را محدود به ایران قلمداد کرده‌اند، به نظر می‌رسد شرایط بین‌المللی در پیدایش آن نقش اصلی را عهده‌دار بوده است. این توافق نامه نه تنها ناشی از تمایل روسیه و بریتانیا، بلکه پیامد الزامات نظام بین‌الملل در دوره صلح مسلح بود. هر دو ابرقدرت خواستار کسب بیشترین امتیاز در محیط بازی بزرگ بودند؛ ولی ظهور سیاست خارجی تهاجمی آلمان مانع از تحقق خواست آن دو و استمرار بازی بزرگ گردید. در حقیقت، آلمان‌ها در تلاش برای تغییر بازی با حاصل جمع صفر روسیه و بریتانیا با یک استراتژی بهینه بودند. در نتیجه این وضعیت نوپدید، یعنی ظهور رایش دوم در آلمان، توافق نامه ۱۹۰۷م. جهت رفع اختلافات دو طرف در مناطق محل نزاع، در سنت پترزبورگ امضا گردید. شناسایی و فهم پیامدهای تحولات ساختاری نظام بین‌الملل دوره صلح مسلح بر تغییر الگوی رفتاری روسیه تزاری و بریتانیا و نیز چگونگی واکنش آن‌ها به این تحولات - شکل‌گیری توافق نامه ۱۹۰۷م. - با بهره‌گیری از رهیافت نواقعی‌گرایی ساختاری پرسش این پژوهش است. فرضیه تحقیق بر این است که ظهور قدرت منازعه‌گر آلمان به‌مثابه موتور شتاب‌دهنده به تحولات بین روس و انگلیس در آسیا عمل کرد. یافته‌ها نشان

۱. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/hii.2026.29094.3064

۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. b.sheikhi@ut.ac.ir

می‌دهد که از سال‌های ۱۹۰۰م. تا ۱۹۰۷م. با وجود ادامه رقابت روسیه و بریتانیا در آسیا، نه‌تنها درگیری بریتانیا در سه جنگ بوئر، ترانسوالیا و تبت و شکست روسیه در جنگ موکدن - که با کارشکنی هر دو ابرقدرت علیه یکدیگر همراه بود - بلکه مهم‌تر از آن، ظهور سیاست خارجی تهاجمی هلشتاین در دولت بولو به‌مثابه موتور شتاب‌دهنده تحولات بین‌المللی، عامل اصلی نزدیکی روس و انگلیس با هدایت فرانسه شد.

کلیدواژه‌ها: ایران، آلمان، بازی بزرگ، بریتانیا، تعادل‌سازی، توافق‌نامه ۱۹۰۷م، روسیه.

مقدمه

ظهور امپراتوری رایش دوم به‌مثابه موتور شتاب‌دهنده رخدادهای جهانی، در درک موقعیت نوپدید از سوی روس و انگلیس مؤثر واقع گردید و زمینه را برای بازی همیارانه آن دو و در نتیجه، توافق‌نامه ۱۹۰۷م. فراهم آورد. با این فرض، می‌توان پنداشت چنانچه در سیستم بین‌الملل دوره صلح مسلح فشار سیاست خارجی تهاجمی آلمان وجود نداشت، تمایل روسیه و بریتانیا به همکاری برای حل تنش‌های خود در آسیا و حتی بالکان نیز به‌دشواری امکان‌پذیر بود. وجود دولت‌های ضعیفی مانند ایران، افغانستان، چین، تبت، امارت بخارا، خانات خیوه و خوقند در دوره بازی بزرگ زمینه را برای رقابت بازیگران قدرتمندی چون روسیه تزاری و بریتانیا فراهم می‌آورد (خلیلی، ۱۳۹۰: ۱۱۰) که این ضعف سیاسی نخست موجب تداوم تنش و درگیری بین این دو و در گام بعد، زمینه را برای تحکیم چیرگی سیاسی فراهم می‌آورد (Hershey, 1906:2).

اساساً، راهبرد حضور قدرت سوم در برخی از دول تحت سلطه، مانند ایران، تنها ناشی از

---

۱. طی قرن ۱۹م. همه قدرت‌های جهانی در پی کسب مزایای اقتصادی برابر در چین بودند. رقابت قدرت‌های بزرگ سبب گردید تا سیاست درهای باز (Open Door) در چین مورد حمایت همه دول استعمارگر قرار گیرد. به نحوی که حضور در چین یکی از انگیزه‌های مهم ژاپن در جنگ موکدن بود. در حقیقت ژاپن و حتی روسیه یا بریتانیا در پی کسب منطقه منتفع (Sphere of Interest) یا منطقه نفوذ (Sphere of Influence) در چین بودند. برای نمونه حتی در بند دوم توافق‌نامه ۳۰ ژولای ۱۹۰۷ روس - ژاپن هر دو کشور خود را متعهد به شناسایی «اصل فرصت برابر برای تجارت و صنعت همه ملل در چین» و «حفظ وضع موجود در چین» نمودند. برای اطلاع از متن توافق‌نامه ۱۹۰۷ روسیه و ژاپن، ن.ک:

“Convention Entre la Russie et le Japon Signee a St. Petersburg le 17/30 Juillet 1907”, Source: *The American Journal of International Law*, Vol. 1, No. 4, Supplement: Official Documents, (Oct., 1907), pp.396-397.

چیرگی دو قدرت استعماری روسیه تزاری و بریتانیا در ایران قاجاری بود؛ چرا که دولت قاجار با این ایده در پی رهایی از سلطه دو قدرت بزرگ جهانی بود. از دید نویسنده این پژوهش، حضور قدرت نوظهور آلمان در دوره رایش دوم در منطقه خاورمیانه، زمینه ساز پایان یافتن رقابت استعماری روسیه و بریتانیا در ایران و آسیا گردید؛ چرا که هر دو بازیگر برای مواجهه با قدرت آلمان، ناگزیر از ترک مخاصمه و حل تنش های استراتژیک بین خود گردیدند. اما این مهم با بازیگری دولت فرانسه میسر گردید؛ چرا که پس از نبرد سادوا، دولت فرانسه مترصد جبران شکست خود بود؛ ولی رشد قدرت نظامی و اقتصادی آلمان مانع از این امر شد. در نتیجه، دولت فرانسه برای مهار قدرت روزافزون آلمان، چه در حوزه دیپلماسی و چه در زمینه نظامی - اقتصادی، کوشید تا شرایط تفاهم روسیه تزاری و بریتانیا را در آسیا فراهم آورد تا از این رهگذر مقدمات تمرکز سه دولت قدرتمند همسو یعنی بریتانیا، فرانسه و روسیه تزاری علیه آلمان به وجود آید. در حقیقت، توافق نامه ۱۹۰۷م. محصول فشار دولت آلمان و استراتژی مهار آلمان بود که هر سه کشور فوق الذکر در این زمینه همسویی داشتند. اسناد دیپلماتیک آرشیوی منتشر شده در مجموعه های نوین دیجیتالی بریتانیا، روسیه و فرانسه نشان می دهند که این همسویی، نه صرفاً ناشی از رقابت روسیه و بریتانیا، بلکه محصول دگرگونی های ساختاری در سطح نظام بین الملل و ادراک متقابل تهدیدها در میان قدرت های بزرگ تلقی می شد (Grey-Nicolson Correspondence, 1906-1907: fol. 52r; Izvolsky Papers, 1907).

در اسناد رسمی وزارت خارجه بریتانیا، به ویژه مکاتبات ادوارد گری و آرتور نیکلسون، تصویری روشن از تغییر تدریجی نگاه لندن نسبت به روسیه و آلمان مشاهده می شود؛ در این مکاتبات، اولویت راهبردی بریتانیا دیگر مهار صرف روسیه نبود، بلکه مهار هم زمان روسیه و آلمان تعریف می شد (QDL, IOR Records, 1907: fol. 73v). اسناد دیپلماتیک بریتانیا نشان می دهد که این فرایند رقابتی، نه تنها در سطح منطقه ای بلکه در سطح نظام بین الملل در حال بازتعریف بود و لندن از سال ۱۹۰۶م. تغییر درک تهدید از رقیب منطقه ای به تهدید ساختاری آلمان را در مکاتبات رسمی ثبت کرده است (Grey-Nicolson, 1907: fol. 52r). همچنین اسناد روسی نشان می دهد که ایزولسکی، توافق با بریتانیا را بخشی از راهبرد مهار آلمان می دانست، نه صرفاً روشی برای حل اختلافات آسیایی (Смирнов, 2019: 203; Гаврин, 2011: 115). این تغییر پارادایم، به ویژه پس از تشدید رقابت های دریایی آلمان و بریتانیا، زمینه ذهنی لازم برای پذیرش تفاهم با روسیه را فراهم کرد. یادداشت های الکساندر ایزولسکی و اسناد وزارت امور خارجه روسیه تزاری نیز نشان می دهند که سیاست گذاران سنت پترزبورگ، به ویژه ایزولسکی، توافق با بریتانیا را نه نشانه ضعف، بلکه راهبردی برای مقابله با تهدید ساختاری

آلمان تلقی می‌کردند. همچنین، گاورین در تحلیل دقیق خود نشان می‌دهد که برداشت روسیه از «خطر آلمان» مهم‌ترین عامل تغییر جهت سیاست خارجی این کشور در فاصله سال‌های ۱۹۰۵ تا ۱۹۰۷م. بوده است (Гаврин, 2011:115). اسمیرنوف نیز با اتکا به اسناد وزارت خارجه روسیه نشان می‌دهد که مذاکرات با لندن مستقیماً در چارچوب سیاست مهار آلمان طراحی شده بود (Смирнов, 2019:203). پتروف، در مطالعه‌ای مبتنی بر اسناد نظامی و دیپلماتیک روسیه، تصریح می‌کند که نهادهای امنیتی روسیه توافق با بریتانیا را نوعی «تنفس راهبردی» برای تمرکز بر تهدیدهای اروپایی می‌دانستند (Петров, 2017:96). سوکولوف نیز اهمیت ایران را در اسناد روسی نشان داده و تأکید می‌کند که ایران برای روسیه نه به‌عنوان هدف نهایی، بلکه به‌مثابه یک «منطقه ضربه‌گیر» در برابر نفوذ آلمان تعریف شده بود (Соколов, 2018:83).

در اسناد فرانسوی، نقش فعال فرانسه در میانجی‌گری و سوق‌دادن لندن و سنت‌پترزبورگ به تفاهم، برجسته است (Gallica Diplomatic Records, 1907). به نوشته اُته، وزارت خارجه فرانسه پیش از ۱۸۹۸م. به این نتیجه رسیده بود که بدون تفاهم میان لندن و سنت‌پترزبورگ، مهار آلمان امکان‌پذیر نیست (Otte, 2006:697). بلوا نیز تأکید می‌کند که دیپلماسی فرانسه عملاً نقش «کارگزار پنهان» را در تسهیل مسیر کنوانسیون ۱۹۰۷م. ایفا کرده است (Белова, 2022:58).

در میان پژوهش‌های انگلیسی، برل ویلیامز (Beryl J. Williams) به بررسی استراتژی‌های سیاست‌مداران دو ابرقدرت در سه حوزه مشخص، به‌ویژه آسیای مرکزی، پرداخته است (Williams, 1966:360). ایرا کلین (Ira Klein) نیز در مقاله‌ای کوشیده است تأثیر توافق‌نامه ۱۹۰۷ بر موقعیت بریتانیا در آسیای مرکزی در بازه زمانی ۱۹۰۷ تا ۱۹۱۴م. بررسی کند. کلین، با وجود پذیرش دیدگاه پروفیسور لم (Alastair Lamb) مبنی بر اهمیت روابط چین - هند در سیاست آسیای مرکزی بریتانیا (Mehra, 1967:196)، می‌کوشد علل ناتوانی بریتانیا در آسیای مرکزی پس از موافقت‌نامه ۱۹۰۷م. و شکست این کشور در استفاده از این توافق به‌عنوان ابزاری قدرتمند در گسترش سیاست بریتانیا در آسیا را توضیح دهد (Klein, 1971:126). در مجموع، می‌توان گفت که خلأ اصلی در ادبیات فارسی و حتی بخشی از ادبیات غربی، نادیده‌گرفتن جایگاه «تحولات ساختاری نظام بین‌الملل» در تحلیل توافق‌نامه ۱۹۰۷م. است. اسناد آرشیوی و پژوهش‌های جدید روسی نشان می‌دهد که بدون درک پویایی‌های ناشی از ظهور آلمان و گذار توازن قوا، فهم دقیق منطق رفتار روسیه تزاری و بریتانیا امکان‌پذیر نیست (Белова, 2022:61).

در برخی پژوهش‌ها و منابع دست‌اول فارسی، از جمله در کتاب *ایران در عصر قاجار* نوشته علی‌اصغر شمیم، کتاب *قرارداد ۱۹۰۷ م.* نوشته غلام‌علی وحید مازندرانی و در نوشته‌های کسروی، توافق‌نامه مورد اشاره دسیسه بریتانیا و خواست دو ابرقدرت روس و بریتانیا دانسته شده است. حتی مورخ برجسته‌ای چون فیروز کاظم‌زاده در اثر ستودنی‌اش، *روس و انگلیس در ایران از ۱۸۶۴ تا ۱۹۱۴*، با وجود پرداختن به گستره وسیع رقابت دو امپراتوری فوق در آسیای مرکزی، ایران را موضوع اصلی توجه دو ابرقدرت روسیه و بریتانیا دانسته است. مضافاً اینکه، به باور کاظم‌زاده، پایان رقابت این دو امپراتوری در ایران، سال ۱۹۱۴ م. است.

در پژوهش‌های جدید نیز پژوهشگران ایرانی از گستره بازی بزرگ غفلت کرده و ایران را محور اصلی درگیری روس و انگلیس دانسته‌اند. به عبارت دیگر، پژوهشگران ایرانی درباره زمینه‌های انعقاد توافق‌نامه ۱۹۰۷ م. توجه خود را معطوف به مناسبات روسیه و بریتانیا و محیط جغرافیایی ایران و افغانستان نموده‌اند. این دریافت از آثاری مانند مجموعه مقالات همایش «ایران و سیاست جهانی در آغاز قرن بیستم» (به اهتمام داریوش رحمانیان) قابل‌ردیابی است. محمد حسن‌نیا در مقاله‌ای با عنوان «قرارداد ۱۹۰۷ و تقسیم ایران» علت اساسی شکل‌گیری این توافق را «توسعه نفوذ روسیه در آسیا» دانسته است (حسن‌نیا، بی‌تا: ۱۴۶). این گزاره، با توجه به اسناد و استدلال‌های بعدی نویسنده، مقرون به صحت نیست؛ زیرا اساساً بریتانیا نخست در کنگره برلن ۱۸۷۸ م. با همراهی بیسمارک، الحاق‌سازی ارضی روس‌ها را محدود کرد و سپس بر اساس توافق پنج‌ده، روس‌ها را از ورود به افغانستان بازداشت؛ بنابراین، روس‌ها صرفاً رقیب بریتانیا در آسیا بودند و نه خطر عمده و از قضا، همسویی این دو، نشان‌دهنده ادراک تهدید از سوی آلمان بود که این امر ناقض ادعای حسن‌نیا است. مضافاً، به‌زعم ایشان، طرح نخستین تقسیم حوزه نفوذ روس و انگلیس در ایران در ۱۸۷۷ م. از سوی سر هنری دراموند ولف، وزیرمختار انگلیس در ایران، مطرح شد و ده سال بعد در ۱۸۸۸ م. از سوی دولت بریتانیا به تزار روس پیشنهاد شد و روسیه با آن موافقت کرد؛ ولی این موضوع تا ۱۹۰۷ م. به تعویق افتاد. چرا؟ بر اساس فرضیه بنیادین نویسنده، «توسعه نفوذ روسیه در آسیا» علت تعویق و عامل توافق ۱۹۰۷ م. بوده است! حسن‌نیا در ادامه در پاسخ به این چرایی نوشته است: «ولی اینکه چرا به توافقی در آن زمان نرسیدند شاید یکی از دلایلی پیگیری نکردن این مسئله از طرف انگلیس و سیاست توسعه‌طلبانه آن کشور بوده است» (حسن‌نیا، بی‌تا: ۱۴۷). این ادعا با متغیر مستقل ایشان در تناقض است.

همچنین طبری در مقاله‌ای با عنوان «قرارداد ۱۹۰۷ میلادی استعمار یا استقلال» با طرح گزاره‌های کلی و غیرمستند، این ایده را مطرح کرده است که «طرح راه‌آهن برلن - بغداد عامل

اصلی توافق ۱۹۰۷ م. بوده است (ططری، ۱۳۹۰: ۱۱۴). این ادعا، البته یکی از دلایل متعدد چرایی توافق بوده است؛ اما تکیه صرف بر آن، قطعاً مانع از تحلیل سایر عوامل خواهد شد. ایشان همچنین آورده‌اند «آلمان‌ها از جمله هولشتاین تهدید انگلیس مبنی بر اتحاد با روسیه را جدی نگرفتند» (همان، ۱۱۳). نخست آنکه وی هیچ استنادی برای این گزاره ارائه نکرده‌اند و دیگر آنکه در پژوهش پیش‌رو به تفصیل نشان داده شده است که:

۱. بریتانیا طی مأموریت هالدین کوشید تا آلمان را مهار کند و سپس، به موجب توافق‌نامه زنگبار با آلمان به توافق رسید.

۲. سفرای روسیه در پاریس و لندن و حتی وزیر خارجه روسیه، تهدید اتحاد روس و بریتانیا را با سفرای آلمان مطرح می‌کردند، نه بریتانیا؛ و در پاسخ به این تهدیدها، بیسمارک (و نه هولشتاین) سریعاً درخواست اتحاد با بریتانیا نمود.

علاوه بر این، منابع مورداستفاده هر دو مقاله محدود به چند منبع دست‌اول و پژوهش‌های قدیمی است. صورت تفصیلی این گزاره‌ها در ادامه واکاوی می‌شود. در زبان فارسی، با وجود نگارش مقالاتی قابل توجه در زمینه توافق‌نامه ۱۹۰۷، هیچ پژوهشی به واکاوی نقش نظام بین‌الملل در شکل‌گیری آن نپرداخته است. با وجود ارزش این آثار، پژوهش‌های جدیدتر نشان می‌دهند که این نگاه منطقه‌ای، حتی در آثار روسی، از درک نقش عوامل ساختاری نظام بین‌الملل غفلت کرده است (Ivanov, 2020:57). هرچند ایران مهم‌ترین زمین‌بازی روس و انگلیس - به‌ویژه پس از توافق ۱۱ مارس ۱۸۸۵ م. - بود و دقیقاً به سبب توجه آلمان به خاورمیانه و ایران، روسیه و انگلیس به‌ناچار به سمت توافق متمایل گردیدند، با این حال، ساختار نظام بین‌الملل دوره صلح مسلح نقش‌محوری در شکل‌گیری توافق‌نامه ۱۹۰۷ م. ایفا کرده است. پژوهش‌های آرشیوی روسی و تاریخ‌نگاری دیپلماسی فرانسه نشان می‌دهند که عامل ساختاری «گذار قدرت» در نظام بین‌الملل و ظهور آلمان، مهم‌ترین متغیر در بازتعریف ادراک تهدید و تغییر رفتار روسیه و بریتانیا در آستانه قرن بیستم بوده است (Duroselle, 1979:275-280; Смирнов, 2019: 198; Гаврин, 2011:112).

علاوه بر بحث محیط کانونی و پیرامونی بازی بزرگ که عمده نگاه مورخان ایرانی معطوف به ایران است، پرداختن به ماهیت توافق‌نامه آگوست ۱۹۰۷ م. نیز مهم است. این مهم از آثار مورخان برجسته‌ای چون پل کندی و جی. پی. گوش، که آن را یک توافق (Entente) می‌دانند، و راجرز پلات چرچیل، که برجسته‌ترین پژوهش را درباره توافق‌نامه مذکور نوشته است و از آن به‌عنوان یک قرارداد (Convention) یاد کرده است، قابل استنباط است. اصولاً واژه فرانسوی

Entente مؤید وضعیت (۱) فهم مشترک (Understand) نسبت به یک موضوع در روابط بین الملل و (۲) فقدان رسمیت (Legitimacy) است؛ حال آنکه واژه انگلیسی Convention بیانگر دو جنبه (۱) تعهد (Commitment) و (۲) رسمیت در موضوعات مختلف بین المللی است؛ بنابراین، مورخان بر اساس بینش تاریخی خود، میان «توافق» یا «قرارداد» دست به گزینش می زنند. همچنین، واژگان Act، Treaty و Agreement به ترتیب تصویب نامه، پیمان و توافق نامه اند که نه در متن اصلی توافق نامه ۱۹۰۷م. و نه در آثار مورخان، از این واژگان برای توصیف این رخداد استفاده نشده است.^۱ حال آنکه در زبان فارسی، مورخان عمدتاً واژه «قرارداد» را برای این توافق نامه به کار برده اند که به کارگیری آن، به سبب دربرداشتن سه بُعد (۱) التزام (Obligation)، (۲) تعهد و (۳) رسمیت (بین المللی)، چندان مقرون به صحت نیست؛ چرا که نه تنها توافقی سری بین دو کشور روس و انگلیس بود و دولت های مورد بحث در موافقت نامه از آن بی خبر بودند، بلکه حتی کارشناسان انگلیسی نیز در پایبندی روسیه به آن مردد بودند. پژوهش های تاریخ نگاری دیپلماسی فرانسه تأکید دارند که Entente بیش از آنکه یک پیمان الزام آور حقوقی باشد، نوعی تفاهم سیاسی غیررسمی بود که در بستر بحران توازن قدرت اروپایی و در واکنش به ظهور آلمان شکل گرفت (Duroselle, 1979:275-280)؛ (Vaïsse, 2013:72-75).

فهم ساختارهای حاکم بر نظام بین الملل کنگره وین و مهم تر از آن، آشنایی با ساختارهای نظم بین المللی دوره صلح مسلح به شکل گیری فهمی جدید از زمینه های پدیداری توافق نامه ۱۹۰۷م. کمک می کند. بر این مبنا، هدف این پژوهش پاسخ گویی به این پرسش است که تحولات ساختاری نظام بین الملل در دوره صلح مسلح چگونه الگوی رفتاری روسیه تزاری و بریتانیا را تغییر داد و در نهایت به شکل گیری توافق نامه ۱۹۰۷ انجامید؟ در پژوهش حاضر، ابژه تحلیلی، توافق نامه ۱۹۰۷م. است که نه به عنوان یک مفهوم نظری، بلکه به مثابه یک رویداد تاریخی تحلیل می شود که در چارچوب تحولات ساختاری نظام بین الملل قابل تبیین است. سوژه تحلیلی نیز، الگوی ادراک تهدید و استراتژی تعادل سازی (balancing strategy)

---

۱. با این حال دست کم در یک مورد رز لوئیس گریوز (Rose Louis Greaves) از هر دو اصطلاح Convention و Agreement در مقاله خود استفاده نموده است. هر چند در عنوان مقاله وی اصطلاح Convention به کار رفته است که به معنی ترجیح وی در به کار این اصطلاح بوده است و به کار بردن Agreement به صورت ضمنی معادل Convention در نظر گرفته شده است. برای اطلاعات بیشتر در این باره، ن.ک.: (Greaves, 1968: 69).

قدرت‌های بزرگ در چارچوب تحولات ساختاری نظام بین‌الملل است. از این نظر، سوئزه مقاله چرایی شکل‌گیری توافق‌نامه ۱۹۰۷م. است و نه چگونگی آن. به عبارت دقیق‌تر، این مقاله نه فقط با ارائه داده‌های جدیدتر در حوزه ابژه (توصیف زمینه‌ها) بلکه با تغییر در سوئزه تبیین (زاویه دید)، تحلیلی نو از چرایی توافق‌نامه ۱۹۰۷م. ارائه می‌دهد. این امر، مهم‌ترین جنبه نوآوری مقاله است. بر این مبنا، مقاله نشان می‌دهد که توافق‌نامه ۱۹۰۷ نه حاصل تفاهم ارزشی یا حل بنیادین اختلافات منطقه‌ای، بلکه پیامد بازتعریف ادراک تهدید و اتخاذ راهبرد تعادل‌سازی خارجی در چارچوب گذار قدرت و ظهور آلمان در نظام بین‌الملل بوده است. بدین ترتیب، شناسایی روندهای ساختارگرا در نظام بین‌الملل به روشن‌شدن تحولات میان روسیه تزاری و بریتانیا در آسیا، به ویژه در قبال ایران، کمک می‌کند.

روش‌شناسی

این پژوهش با بهره‌گیری از روش تاریخی - اسنادی در صدد تبیین تأثیر تحولات ساختاری نظام بین‌الملل در دوره صلح مسلح بر تغییر الگوی رفتاری روسیه تزاری و بریتانیا در آستانه انعقاد توافق‌نامه ۱۹۰۷م. است. داده‌های اصلی از اسناد دیپلماتیک رسمی و منابع فارسی، انگلیسی، فرانسه و روسی، مکاتبات سیاسی و گزارش‌های محرمانه دولتی که از ۱۸۹۵ - ۱۹۰۷م. تولید شده‌اند و همچنین مقالات معتبر و روزآمد گردآوری شده است. برای افزایش اعتبار یافته‌ها، از راهبرد مثلث‌سازی داده‌ها^۱ (Data Triangulation) - یعنی تطبیق داده‌های برگرفته از منابع به‌منظور اطمینان از اعتبار تفاسیر - استفاده شده است.

در مرحله تحلیل، از روش تحلیل مضمون^۲ (Thematic Analysis) و تحلیل تاریخی - تطبیقی (Historical-Comparative Analysis) بهره گرفته شده است. در این راستا، مفاهیم کلیدی همچون «ادراک تهدید»، «توازن قوا» و «گذار ساختاری در نظام بین‌الملل» استخراج و روند تحولات سیاست خارجی روسیه تزاری و بریتانیا در چارچوب این مفاهیم بازسازی شده

---

۱. مثلث‌سازی (Triangulation) راهبردی در پژوهش‌های کیفی برای افزایش اعتبار یافته‌هاست که به استفاده هم‌زمان از منابع، روش‌ها یا چارچوب‌های تحلیلی متفاوت در بررسی یک پدیده اشاره دارد. این مفهوم نخستین بار به‌صورت نظام‌مند توسط نورمن دنزین (Norman K. Denzin) مطرح شد و او چهار نوع آن را شامل مثلث‌سازی داده‌ها، روش‌ها، پژوهشگران و نظریه‌ها معرفی کرد.

۲. روش تحلیل مضمون فراتر از سطح توصیف است؛ یعنی فقط «چه چیزی اتفاق افتاد» مهم نیست؛ بلکه مهم است که بازیگران چگونه رخدادها را «معنا» و «ارزیابی» می‌کنند، چه ترس‌ها و امیدهایی داشته، و چه مفهوم‌هایی را به کار می‌برند.

است. چارچوب نظری پژوهش با الهام از رهیافت نواقح‌گرایی ساختاری^۱ (Structural Realism)، رفتار دولت‌ها را تابع محدودیت‌ها و فرصت‌های برخاسته از ساختار نظام بین‌الملل تفسیر می‌کند (Waltz, 1979:91) و توافق‌نامه ۱۹۰۷م. را به‌عنوان پیامد منطقی این دگرگونی‌های ساختاری تحلیل می‌کند. با بهره‌گیری از این رهیافت، آلمان به‌عنوان قدرت منازعه‌گر (Challenger) و بریتانیا با استراتژی تعهد محدود (Limited Liability) - یعنی دوری از رویارویی فعال - در صدد مهار آلمان بود. کریستن‌سن و اشنایدر برای توصیف این استراتژی از مفهوم buck-passing استفاده کرده‌اند که بریتانیا در دوره پیش از جنگ اول بین‌المللی علیه آلمان به کار برد: یعنی ابتدا پاس‌دادن مسئولیت به روسیه (برای چک‌کردن آلمان در قاره اروپا)، و سپس، وقتی دفاع کافی نبود، ورود به تعادل‌سازی بی‌شرط (unconditional balancing). این دو نویسنده، این الگو را روی کل دوره چندقطبی اروپا (شامل ظهور رایش دوم) اعمال می‌کنند (Christensen & Snyder, 1990:165). به‌این‌ترتیب، از منظر این رهیافت، توافق‌نامه ۱۹۰۷م. میان روسیه و بریتانیا، نمونه‌ای کلاسیک از استراتژی تعادل‌سازی خارجی در واکنش ساختاری به ظهور یک قدرت بازنگری‌طلب (Revisionist Power) یعنی آلمان، در نظام آنارشیک پیش از جنگ جهانی اول، بود (Schweller, 1994:99).

۱. زمینه‌های تاریخی

گفته شده است انقلاب دیپلماتیک که از ۱۹۰۲ تا ۱۹۰۷ پدیدار شد، سبب پایان‌یافتن بازی بزرگ شده است (Waller, 2014: Review No, 1611). واقعیت امر نیز چنین به نظر می‌رسد. توضیح آنکه، کنگره وین ۱۸۱۵م. که پس از جنگ‌های ناپلئونی (Napoleonic Wars) باهدف ایجاد موازنه قوای جدید در اروپا شکل گرفت، با شکل‌دادن به سیستم دیپلماتیک موسوم به کنسرت اروپا (Concert of Europe)، نقش بسیار مهمی در برقراری صلح و تثبیت مرزهای

---

۱. نظریه نواقح‌گرایی ساختاری از سوی کنت والتز (Kenneth n. Waltz) در کتاب *Theory of International Politics* در سال ۱۹۷۹ به‌منظور رفع کاستی‌های نظریه واقع‌گرایی کلاسیک که از سوی هانس جی. مورگنتا (Hans J. Morgenthau) در کتاب *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* صورت‌بندی نظری شده بود، ارائه گردید. در باب چرایی کاربست این نظریه در این پژوهش نوشته‌های والتز گویاست. والتز صراحتاً می‌گوید نظریه‌اش برای تبیین الگوهای تکرارشونده رفتار دولت‌ها در طول تاریخ روابط بین‌الملل کاربرد دارد و محدود به دوره جنگ سرد نیست. او در مقدمه *Theory of International Politics* و در کتاب‌های بعدی‌اش بارها از قرن نوزدهم و حتی قرن هجدهم مثال می‌آورد. برای نمونه، والتز ائتلاف علیه ناپلئون (۱۸۱۳-۱۸۱۵)، کنسرت اروپا و ائتلاف‌های قرن ۱۹م. را با این رهیافت بررسی کرده است.

سیاسی در قاره اروپا داشت. این وضعیت در ۱۸۷۱م. با تأسیس امپراتوری رایش دوم، تا حدودی دستخوش تغییر شد.^۱ هر چند کنسرت اروپا از ۱۸۱۴م. تا پیش از آغاز جنگ جهانی اول در حفظ صلح در اروپا نقش پررنگی ایفا کرد، مواجهه آلمان با دو دولت فرانسه و اتریش در وهله نخست ناشی از کوشش بیسمارک برای تثبیت جایگاه آلمان در اروپا بود؛ امری که این امر خود برخاسته از رشد توان نظامی و اقتصادی این کشور و نیز استراتژی کلان آلمان در دوره بیسمارک برای حفظ موقعیت برتر در اروپا بود. گام نخست تأسیس امپراتوری رایش دوم، اتحاد شاهزاده‌نشین‌های آلمانی تحت مدیریت بیسمارک و زیر پرچم شاهزاده‌نشین پروس بود. سپس با شکست فرانسه و اتریش در ۱۸۷۱م. بیسمارک رسماً تأسیس امپراتوری رایش دوم را اعلام کرد. این رخداد، سیستم موازنه قوا در اروپا را دگرگون ساخت. به این ترتیب و در پی پیروزی‌های چشمگیر دولت تازه‌تأسیس رایش دوم بر دو قدرت برتر اروپا، آلمان تحت هدایت صدراعظم کاردان خود، بیسمارک، به تنظیم و ایفای نقش در هر موضوع سیاسی مربوط به اروپا پرداخت. بیسمارک برای کسب این موقعیت برتر در شطرنج سیاسی قاره اروپا راهی جز شکست فرانسه و اتریش نمی‌دید. با دست‌یافتن به این اهداف، استراتژی کلان آلمان جلوگیری از بروز جنگ در اروپا در راستای پایداری سیستم اول و دوم بیسمارک^۲ بود؛ بنابراین، آلمان با پیروزی بر فرانسه و اتریش، به‌عنوان یکی از قدرت‌های برتر پنج‌گانه اروپا (شامل بریتانیا، فرانسه، روسیه، آلمان و اتریش - مجارستان) شناخته شد. با تثبیت موقعیت برجسته سیاسی و اقتصادی آلمان در اروپا، این کشور به تلاش هر چه بیشتر برای کسب مستعمره در خارج از اروپا - که آن را با عباراتی مانند نیاز به بازار فروش برای کالاهای آلمانی و نیز افزایش جمعیت آلمان توجیه می‌نمود - دست‌یازید. این رویکرد آلمان زمینه‌ساز بروز بحران در سطح جهانی شده بود. همه قدرت‌های اروپایی از رشد قدرت نظامی و اقتصادی آلمان نگران بودند. در میان قدرت‌های اروپایی، روسیه تزاری با اندکی تأخیر نسبت به فرانسه

---

۱. همچنین درباره پایان قطعی نظم بین‌المللی کنگره وین ۱۸۱۵م. پس از شکست فرانسه از آلمان در نبرد سادوا ۱۸۷۱م. که منجر به شکل‌گیری امپراتوری رایش دوم در آلمان گردید، ن.ک: سعادت کازرونی، ۱۴۰۲: بیست‌وهشت.

۲. سیستم اول بیسمارک عبارت بود از اتحاد آلمان، اتریش - مجارستان و روسیه به منظور منزوی کردن فرانسه و تداوم صلح در اروپا. اساس سیستم دوم بیسمارک نیز انزوای فرانسه و ممانعت از اثرگذاری آن در اروپا بود؛ با این حال در سیستم دوم، بیسمارک ناگزیر به انتخاب بین روسیه تزاری و اتریش - مجارستان به‌عنوان پایه دیپلماسی آلمان در اروپا شد. بیسمارک نخست اتریش و سپس طی توافق با ایتالیا، پایه‌های دیپلماسی آلمان در اروپا را برگزید.

و بریتانیا، با ورود آلمان به رقابت‌های فرمانطقه‌ای مانند آفریقا و آسیا به صورت جدی‌تر متوجه پیامدهای آن شد. بر تخت نشستن ویلهلم دوم و کنارگذاشتن بیسمارک، صدراعظم دورانیش، و روی کار آمدن حامیان کسب مستعمره در دوره ویلهلم دوم، آلمان را بر آن داشت تا به مداخله در تنش‌های جهانی برای کسب مستعمره اقدام نماید. از جمله برجسته‌ترین نمونه تلاش‌های ویلهلم دوم برای تبدیل آلمان به قدرت برتر جهانی و حضور در سایر قاره‌ها، بحران اول (بحران طنجه در ۱۹۰۵ م.) و دوم (بحران اغادیر در ۱۹۱۱ م.) مراكش است. پس از حل مسالمت‌آمیز دو بحران مذکور، آلمان کوشید تا با حضور در خاورمیانه به ایفای نقش تجاری بپردازد؛ امری که بیانگر تمایل شدید این کشور برای کسب مستعمره در سایر نواحی خارج از اروپا بود.

طرح ابتکاری راه‌اندازی راه‌آهن برلین - استانبول - بغداد - بصره^۱ و حضور تجار آلمانی در ایران، مانند روبرت ونکهاوس، صاحب کمپانی ونکهاوس، و شرکت ویلهلم روور (Wilhelm Roewer) در شیراز و تجارتخانه‌های وارداتی مانند اونداج (F. Undutsch)، برمن (Bremen) و اولمان (Otto Ochlmann) اندک‌اندک به درک سیاست‌مداران اروپا از تحولات ساختاری نوظهور در صحنه جهانی شکل داد (احمدوند، ۱۳۷۰: ۹۷؛ میراحمدی، ۱۳۸۷: ۷۲-۷۳). در چارچوب ادراک تهدید روسیه و بریتانیا، این حضور اقتصادی زمانی تهدیدآمیز تلقی شد که قابلیت تبدیل نفوذ اقتصادی به نفوذ سیاسی - امنیتی را در محاسبات آن‌ها فعال کرد.

یکی از مهم‌ترین اهداف آلمان در دوره حکومت ویلهلم دوم، کسب مزیت ژئوپلیتیک در مسیرهای منتهی به هند بود. حضور آلمان در ایران، مراكش و عثمانی، هم ناشی از انگیزه‌های تجاری و هم در راستای استراتژی کلان ویلهلم دوم؛ یعنی رسیدن به هند، صورت گرفت؛ چرا که مسیر دستیابی به هدف غایی ویلهلم یعنی هند از عثمانی و ایران می‌گذشت (Kennedy, 1988).^۲ آلمان با طرح ابتکاری راه‌آهن برلین - بغداد که در ادامه به بندر بصره و سپس به خلیج فارس امتداد می‌یافت، در پی رسیدن به هند بود^۳ (گرکه، ۱۳۷۷: ۳۳/۱؛ سعادت

۱. احداث راه‌آهن از وین به خلیج فارس نخستین بار از سوی استفن سن، مهندس انگلیسی، در سال ۱۸۵۰ م. مطرح گردید که البته اجرایی نشد. برای اطلاعات بیشتر در این باره، ن.ک: رحمانیان و یارمهدوی، ۱۳۹۰: ۱۲۱.

۲. به نوشته کندی جنوب آفریقا، شرق دور، دره نیل و ایران در نیمه دهه ۱۸۹۰ محل توجه تام بود. در این باره، ن.ک: Kennedy, 1988: 250.

۳. درباره تردید در هدف طرح اتحاد آلمان با عثمانی یعنی رسیدن آلمان به هند بریتانیا، ن.ک: سعادت کازرونی، ۱۴۰۲: بیست و نه. هر چند تلاش آلمان برای رسیدن به هند بریتانیا از اساس مورد تأیید پژوهشگران است. برای اطلاعات مفصل در این باره، ن.ک: سعادت کازرونی، ۱۴۰۲: و سی و دو.

کازرونی، ۱۴۰۲: بیست و نه). از این رو، تحمیل فشار اقتدار روزافزون آلمان نه تنها موجب دگرگونی موازنه نیروها در اروپا شد، بلکه سبب درک دول اروپایی از وضعیت نوپدید قاره و همچنین زمینه‌ساز پیدایش اتحاد دشمنان قدیمی علیه آلمان گردید؛ بنابراین می‌توان استنباط کرد که تحولات کلان جهانی در دهه دوم قرن بیستم مانند جنگ بین‌المللی اول متأثر از ظهور امپراتوری رایش دوم و نقش فزاینده آن در تحولات سیاسی جهان بوده است. به نحوی که مطالعه تحولات جهانی در قرن بیستم، بدون در نظر داشتن نقش و جایگاه آلمان، ناقص است. در نتیجه، توافق ۱۹۰۷م. نه محصول اعتماد روسیه و بریتانیا، بلکه نتیجه محاسبه‌ای ساختاری برای مدیریت هم‌زمان تهدیدها در یک نظام چندقطبی بود.

بنابراین، می‌توان نوشت که توافق‌نامه ۱۹۰۷م. نیز دقیقاً تحت تأثیر تغییرات در نظام سیاست بین‌الملل شکل گرفت که بر اساس آن، دولت‌های قدرتمند استعماری شامل بریتانیا، فرانسه و روسیه جهت مواجهه با نقش فزاینده آلمان در بازی سیاست بین‌الملل، به استراتژی اتحاد متمایل شدند (Henig, 2002:8).^۱ قدرت‌های بزرگ مانند فرانسه، بریتانیا و روسیه^۲ (Allied Powers) چندان تمایلی به همسویی با سیاست‌های همدیگر نداشتند، ولی شکل‌گیری بلوک قدرتی ناهمساز در اروپا، زنگ خطر را برای آن‌ها به صدا در آورد. در چارچوب نواقعی ساختاری، این چرخش را می‌توان گذار از رقابت‌های پراکنده به تعادل‌سازی در برابر قدرت منازعه‌گر دانست؛ به این معنا که متغیر اصلی، تغییر در ساختار و توزیع قدرت است نه صرفاً منازعات محلی. توضیح آنکه، بیسمارک از اینکه دولت اتریش به منظور تقویت موقعیت دیپلماتیک و نظامی خود به کسب «حمایت فرانسه» متوسل شود، بسیار نگران بود (Henig, 2002:4) و به این ترتیب، استراتژی مهار فرانسه سبب شکل‌گیری اتحاد سه‌گانه تحت رهبری بیسمارک گردید. آلمان و اتریش - مجارستان در ۱۸۷۹م. و سپس با پیوستن «بدون شوروشوق اما واقع‌گرایانه» ایتالیا (Fife, 1914:541) به این دو در ۱۸۸۲ (Henig, 2002:4) - و تمدید این اتحاد در ۱۸۸۷ و ۱۸۹۱ از سوی ایتالیا (Moneta, 1901:147) - اتحاد سه‌گانه^۳

۱. برای دانستن فشار گسترش‌طلبی روسیه تزاری بر فکر رهبران آلمان همین قدر کافی است که «بتمان هولگو، صدراعظم آلمان، آینده را از آن روسیه می‌دید که پیوسته بزرگ‌تر می‌شود و چون بختکمی بر روی آلمان سنگینی می‌کند». وی در سال ۱۹۱۲ برای یکی از دوستانش نوشت که فقط «توکل زیاد به خداوند» و امید به بروز «انقلاب در روسیه» باعث شده است که راحت بخوابد (Henig, 2002:12).

۲. پس از یک سال از آغاز جنگ اول بین‌الملل ایتالیا و سپس در ۱۹۱۷ ایالات متحده آمریکا به متفقین پیوستند. ژاپن، رومانی، صربستان، یونان و پرتغال نیز به تدریج به متفقین ملحق شدند.

۳. ترکیب اتحاد سه‌گانه در جنگ اول بین‌المللی دگرگون گردید. ایتالیا از این پیمان خارج و عثمانی و بلغارستان

(Triple Alliance) را به منظور کسب مستعمره و مهار اتحاد دوگانه (Dual Alliance) فرانسه - روسیه (۱۸۹۱-۱۸۹۴) منعقد کردند (Kennedy, 1988:250; Schmitt, 1924:450-451). هدف دیگر اتحاد سه گانه مذکور (سیستم دوم بیسمارک)، ایجاد سیستم بین المللی نوینی به جای نظم کنگره وین بود؛ امری که سبب شد کشورهای صاحب مستعمره، یعنی بریتانیا، روسیه و فرانسه - که برای حفظ برتری و مستعمرات خود سالها به جدال با دول دیگر برخاسته بودند - به نزدیک شدن به یکدیگر وادار شوند. نخست، دولت فرانسه گام اول را برای ایجاد اتحاد بین قدرت های حاضر در باشگاه استعمارگران برداشت (جبل المتین، ۱۳۱۹/۱۹۰۱: ۲). گزارش روزنامه جبل المتین نشان می دهد که بازتاب ادراک تهدید ناشی از آلمان و ضرورت همگرایی ادراکی - راهبردی (Perceptual-Strategic Convergence) در بازتعریف اولویت های راهبردی، تنها در سطح دیپلماسی رسمی باقی نمانده بلکه در گفتمان مطبوعاتی نیز بازتاب یافته است؛ امری که اعتبار روش شناختی مثلث سازی داده ها را تقویت می کند. در چارچوب نظریه نواقع گرایی، ساختار نظام بین الملل، ادراک تهدید را میان بازیگرانی با سابقه رقابت، بی اعتمادی و تعارض، همگرا می کند. بر اساس این رهیافت، همگرایی نتیجه فشار ساختاری نظام بین الملل است و نه انتخاب هنجاری یا ارزشی. این امر به معنای نزدیک شدن برداشت نخبگان و ناظران سیاسی از ماهیت تهدید آلمان و ضرورت تعدیل رقابت روسیه - بریتانیا بود، بدون آنکه الزاماً اعتماد، دوستی یا توافق نهادی کامل میان آن دو وجود داشته باشد. به بیان دقیق تر، همگرایی دو دولت عبارت بود از همسویی دو قدرت در تشخیص مسئله، نه توافق در منافع نهایی.

انعقاد اتحاد نظامی دوگانه فرانسه با دولت تزاری در ۴ ژانویه ۱۸۹۴م. (Tsygankov, 2012:82) - که به باور پل کندی به منظور ایجاد موازنه در برابر متحدین به رهبری آلمان بود (Kennedy, 1988:250)، آغازی بر پایان منازعات روسیه و بریتانیا در آسیا نیز به شمار می آمد (Kennedy, 1988:257).^۱ نزدیکی روسیه و فرانسه نخست یک موافقت نامه سیاسی (Political Agreement) در ۱۸۹۱م.، موافقت نامه نظامی (Military Agreement) در ۱۸۹۲م. و سرانجام اتحاد نظامی (Military Alliance) در ۱۸۹۴م. بود

به این اتحاد ملحق گردیدند. در طول جنگ اول به جای عنوان Triple Alliance از ترم Central Powers برای متحدین آلمان به کار می رفت.

۱. به باور کندی در حقیقت فرانسه و روسیه سوای از این که روی هم رفته نیمی از اروپا را شامل می شدند تفاوت ها را دریافته و با این پیمان دقیقاً در موقعیت گفت و گو بودند و نه بیشتر. برای اطلاعات بیشتر در این باره ن.ک: Kennedy, 1988: 257.

(Tsygankov, 2012:82)، که به‌موجب آن روسیه به حمایت از فرانسه در برابر آلمان و فرانسه به حمایت از روسیه در برابر اتریش - مجارستان متعهد می‌گردید (Mahajan, 2002:101). نزدیکی دولت فرانسه با بریتانیا نیز که نتیجه همسویی درخواست‌های «گلایه‌آمیز آریستید برنارد (Aristide Briand)» نخست‌وزیر فرانسه، جهت اتحاد با بریتانیا علیه آلمان (World Affairs: 1940:130) و «آشکارشدن سیاست خارجی متهورانه بریتانیا توسط حزب لیبرال» بود (Ibid)^۱، شرایط همسو شدن بریتانیا و روسیه را نیز فراهم آورد. واقع امر آن است که در محافل سیاسی بریتانیا، به اتحاد سه‌گانه با اهمیت کمتری نسبت به اتحاد دوگانه فوق‌نگریسته می‌شد؛ چرا که در دکترین نظامی آلمان، بریتانیا یک دشمن مرجح بر فرانسه بود. فرانسه نیز آلمان را دشمن مرجح بر بریتانیا می‌دانست. هرچند اتحاد فرانسه و روسیه در واقع علیه بریتانیا نبود، اما در لندن، اتحاد دوگانه به‌مثابه یک حرکت ضد بریتانیایی تلقی می‌گردید (Mahajan, 2002:103)؛ زیرا بریتانیا نه‌تنها با روسیه در موضوعات مختلف، از بالکان گرفته تا آسیای مرکزی و ایران، درگیر بود، بلکه با دولت فرانسه نیز در آفریقا روابط پرتنش داشت.

عدم پیگیری عملیات نظامی فوری بریتانیا در پی شکست در خارطوم (Khartoum) که با روی کار آمدن مهدی سودانی در ۱۸۸۵م. همراه بود، بیش از هر چیز ناشی از فعالیت فرانسوی‌ها در فاشودا بود؛ چرا که هزینه درگیری بریتانیا در سودان را افزایش می‌داد. پروژه سدسازی ویکتور پرامپت (Victor Prompt)، مهندس فرانسوی، در بالای رود نیل (ناحیه بحرالغزال در سودان) منجر به حساسیت بریتانیا و خلق بحران بزرگی گردید که نیروهای نظامی دو کشور در آفریقا را - در منطقه فاشودا - رویاروی یکدیگر قرار داد. موافقت کارنوت (Carnot)، رئیس‌جمهور جمهوری سوم فرانسه، و همراهی تئوفیل دلکسه (Theophile Delcasse)، وزیر مستعمرات فرانسه در ۱۸۹۳م.، با طرح مهندس پرامپت و اردوکنشی به فاشودا سبب هشدار فردریک بلک‌وود (Fredrick Blackwood)، سفیر بریتانیا در پاریس، به گابریل هانتوکس (Gabriel Hanotaux)، وزیر خارجه فرانسه، در ۲۸ ژوئن ۱۸۹۴م. گردید (Eubank, 1960:146). بلک‌وود پروژه سدسازی در فاشودا را سبب رویارویی خطرناک بین دو دولت دانست. تلاش هانتوکس برای عقد توافق‌نامه با بریتانیا جهت حضور فرانسه در فاشودا به جایی نرسید و کابینه دولت فرانسه مصمم به اردوکنشی به فاشودا گردید. در نتیجه

---

۱. سیاست خارجی دولت بریتانیا در این برهه زمانی عبارت بود از روی آوردن به سیستم اتحادها و کنترل مصر. این امر منافعی برای فرانسه داشت، در حالی که آلمان‌ها از آن نگران بودند. هر چند استراتژی سیاست خارجی لیبرال‌های بریتانیا به رهبری گلدستون، نخست‌وزیر جدید بریتانیا، نسبت به استراتژی محافظه‌کاران در دوره پیشین تغییری نکرد. برای اطلاعات بیشتر در این باره ن.ک. Mahajan, 2002: 101.

این امر، دومین هشدار بریتانیا به فرانسه از سوی ادوارد گری (Edward Grey)، معاون وزیر امور خارجه بریتانیا، اعلام شد که طی آن، حضور فرانسه در بالای رود نیل را «یک عمل غیردوستانه» قلمداد نمود (Eubank, 1960:146). هر چند تلاش فرانسه برای گسترش سرزمین‌های استعماری خود در شرق آفریقا - که با خلق بحران فاشودا (Fashoda Crisis) در ۱۸۹۴م. آغاز گردیده بود - سرانجام با شکست این کشور در ۱۸۹۸م. به پایان رسید، ولی زمینه‌ساز بحران اعتماد در روابط لندن - پاریس گردید. این رخدادها نشان می‌دهد که همگرایی بعدی لندن و پاریس، نه نتیجه‌ی حل کامل اختلافات، بلکه نتیجه بازتعریف تهدید در سطح ساختاری و ترجیح تعادل‌سازی در برابر آلمان بود.

آلمان با درک نگاه بریتانیا نسبت به اتحاد دوگانه، کوشید تا با فشار، بریتانیا را متقاعد به پیوستن به اتحاد سه‌گانه تحت رهبری خود نماید (Mahajan, 2002:106)، اما ترجیح بریتانیا، اتحاد با فرانسه و دشمن سنتی آن، روسیه بود؛ چرا که با این استراتژی، بریتانیا هم‌قادر به مهار آلمان در سطح اروپا، خاورمیانه و آفریقا بود و هم زمینه را برای تفاهم با روسیه در آسیا جهت آمادگی در برابر تهدید فزاینده آلمان فراهم می‌آورد. تهدید آلمان صرفاً دارای ابعاد نظامی نبود؛ رشد قدرت نظامی آلمان منبعت از توسعه اقتصادی آلمان بود که سبب واهمه هر سه کشور بریتانیا، فرانسه و روسیه گردید. به نحوی که تولید ذغال سنگ در آلمان از ۱۸۷۰ تا ۱۹۱۴م. هشتصد درصد افزایش یافت و به حجم تولید بریتانیا رسید (Henig, 2002:6). برق تولید شده در آلمان از مجموع هر سه کشور بریتانیا، فرانسه و روسیه بیشتر و دو سوم کوره‌های تولید فولاد اروپا در آلمان بود (Ibid). این شاخص‌ها بیانگر تحول در ظرفیت‌های عینی قدرت در فرایند گذار قدرت^۱ (Power Transition) است و تبیین می‌کنند که چرا ادراک تهدید (Threat Perception) از آلمان به تدریج از سطحی صرفاً دیپلماتیک، به تهدیدی ساختاری در نظام بین‌الملل تغییر یافت.

به این ترتیب افزایش جایگاه اقتصادی آلمان و حضور هر چه بیشتر بازرگانان آلمانی در ایران از یک سو و تمایل دولت ایران برای گسترش روابط با آلمان از دیگر سو، یکی از عوامل

---

۱. گذار قدرت به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن، توزیع نسبی قدرت میان دولت‌های اصلی نظام بین‌الملل دچار تغییر می‌شود؛ به گونه‌ای که یک بازیگر نوظهور به ظرفیت‌های نزدیک یا فراتر از قدرت‌های مستقر دست می‌یابد. در این دوره، آلمان، قدرت نوظهور و بریتانیا، فرانسه و روسیه تزاری قدرت‌های مستقر بودند. گذار قدرت به معنای جابه‌جایی کامل هژمونی نیست، بلکه سبب بی‌ثباتی، نااطمینانی و بازتعریف ادراک تهدید می‌گردد.

عمده توافق روسیه و بریتانیا درباره ایران بود. برای نمونه، هربرت گوتمان (نماینده بانک درسز آلمان) پس از رایزنی های بسیار با دولت ایران، نخست امتیاز یک بانک آلمانی در تهران و همچنین امتیاز یک سرویس کشتی بخار از هامبورگ (Hamburg) در خلیج فارس^۱ را به دست آورده بود (حبل المتین، ۱۹۰۰: ۲۱؛ احمدی، ۱۳۸۶: ۳۵؛ گرکه، ۱۳۷۷: ۳۵/۱؛ سعادت کازرونی، ۱۴۰۲: سی).^۲ دولت آلمان به روس و انگلیس اطمینان می داد که حضور بازرگانان و سایر افراد آلمانی در خاورمیانه و از جمله در ایران، صرفاً مبتنی بر انگیزه های تجاری است؛ ولی این امر از دید روسیه و بریتانیا پذیرفتنی نبود؛ چرا که این دو دولت امکان سیاسی شدن حضور آلمانی ها را در نظر داشتند و این موضوع دلیل اصلی ترس آنها نسبت به آلمان بود (Zimmermann, 1907:462).

ظهور آلمان - که برخی پژوهشگران از آن به عنوان عامل «اختلال شدید در تعادل سیاسی اروپا» یاد کرده اند (Turner, 1915: 18) - درگیری فرسایشی بریتانیا و روسیه بر سر منافع در بخش بزرگی از قاره آسیا و نیز شکست هر دو ابرقدرت در جنگ با دشمنان، موجب گرایش دوسویه دولتمردان روس و انگلیس به سمت سازش با یکدیگر در آسیا گردید. توضیح آنکه هم دولت بریتانیا در جنگ بوئر (۱۸۹۹-۱۹۰۲ م.) ناموفق بود و هم روسیه تزاری در جنگ موکدن (۱۹۰۴-۱۹۰۵ م.) از یک کشور کوچک آسیایی مانند ژاپن شکست سختی متحمل گردید. این دو تحول نشان دهنده شکل گیری تعادل نسبی قوا میان دو بازیگر بود؛ وضعیتی که امکان امتیازگیری راهبردی (gain) از یکدیگر را در چارچوب بازی با حاصل جمع صفر (Zero-Sum Game) و فضای رقابت در آسیا محدود می کرد. علاوه بر این دو جنگ، آنچه سبب گرایش جدی تر روسیه و بریتانیا به سمت تفاهم و توافق در آسیا گردید، رشد توان

---

۱. بوشهر مرکز کمپانی رابرت ونکهاوس آلمانی بود و به همین سبب، کنسولگری بریتانیا در بوشهر فعالیت تجاری آلمان در خلیج فارس را با دقت زیر نظر داشت؛ از همین رو، در جریان جنگ اول بین الملل، بوشهر به عنوان یکی از کانون های تحولات سیاسی و نظامی ایران و جهان به شمار می آمد. برای اطلاعات مبسوط در این باره، ن. ک: سعادت کازرونی، ۱۴۰۲: سی.

۲. تلاش برای نفوذ در خلیج فارس در این برهه مختص آلمانی ها یا بریتانیایی ها نبود. فرانسه و روسیه نیز برای نفوذ در خلیج فارس به رقابت با سایر قدرت های رقیب مشغول بودند. روزنامه حبل المتین در گزارشی پیرامون تلاش روس ها برای حضور در خلیج فارس آورده است: «روزنامه استیتمن انگلیسی می نویسد که اخبار نووریمیای روسی باز در این ایام مسئله خلیج فارس را موضوع بحث قرار داده و دولت متبوعه خود را دلالت می نماید که هر قدر از خلیج مذکور را در نظر دارد به حراستش بکوشد». ن. ک: روزنامه حبل المتین، ۱۳۱۱ ق. / ۱۹۰۰ م.، ۲۱.

دریایی آلمان بود که از دید کندی «خطر بزرگی» را متوجه امپراتوری دریایی بریتانیا می ساخت (Kennedy, 1988: 250, 258). آرتور جیمز بالفور، نخست وزیر (۱۹۰۲-۱۹۰۵) و وزیر خارجه (۱۹۱۶-۱۹۱۹) پیشین بریتانیا، علاوه بر این، تهدید ارضی آلمان علیه کشورهای کوچک اروپایی مانند هلند و بلژیک را نیز در شکل گیری تهدید آلمان مؤثر دانسته است (Mulligan, 2008:273). از منظر راهبرد تعادل سازی، تداوم رقابت روسیه و بریتانیا در آسیا به فرسایش منابع هر دو انجامید و همین امر، حل و فصل اختلافات آسیایی را به پیش شرطی ضروری برای تمرکز بر تهدید ساختاری آلمان تبدیل کرد.

در راستای پیشنهاد تزار روس در سال ۱۸۹۹م، دولت بریتانیا، ریچارد هالدین^۲ (R. Haldane)، را در سال ۱۹۱۱م. راهی برلین کرد تا در رابطه با موضوع خلع سلاح با آلمانها وارد مذاکره شود. بریتانیا در «مأموریت هالدین»، خواستار محدود کردن برنامه دریایی آلمان موسوم به «سیاست دریایی تیرپیتز» (Tirpitz) بود (Henig, 2002: 8). آلمانی ها نیز خواستار تعهد بی طرفی بریتانیا در جنگ احتمالی آلمان - فرانسه بودند. با شکست مذاکرات، بریتانیا از ترس نیروی دریایی آلمان، ناوگان خود را از دریای مدیترانه به دریای شمال منتقل کرد (تنبوک، ۱۳۸۵: ۱۹۸). شکست مأموریت هالدین را می توان آغاز گذار بریتانیا از تلاش برای مدیریت تهدید از مسیر مذاکره، به سمت تعادل سازی سخت تر - که مبتنی بر تعهدات ائتلافی و بازآرایی راهبردی است - تفسیر کرد؛ امری که ضرورت کاهش اصطکاک با روسیه را برجسته ساخت. به همین سبب، با وجود پیشنهاد اولیه تزار نیکلای دوم (حک: ۱۸۹۴-۱۹۱۷م.) برای مذاکره بریتانیا با آلمان - که این خود به معنای همسویی و موافقت روسیه با بریتانیا در جهت مهار آلمان بود - اولویت راهبردی بریتانیا تمرکز بر تعادل سازی سخت علیه آلمان بود. از همین رو، بیش از روسیه، این بریتانیا بود که خواستار حل چالش های استراتژیک بین دو دولت در آسیا گردید تا از این مسیر توان تمرکز بر تحولات اروپا را به دست آورد؛ چرا که

---

۱. به نوشته کندی بازگشت مجدد آلمان به سیاست Weltpolitik (سیاست خارجی تهاجمی و فعال آلمان در قبال امور بین المللی در دوره ویلهلم دوم) به همراه توجه جدی دول قدرتمند به نیروی دریایی - یا به تعبیر کندی New Navalism - به سبب این باور بود که تصاحب مستعمره را وابسته به نیروی دریایی می دانستند. در این باره ن.ک: Kennedy, 1988: 250, 258.

۲. وزیر جنگ بریتانیا (British Secretary of State for War) در کابینه های لیبرال هنری کمپبل بنرمان (Sir Henry Campbell Bannerman) و هربرت آسکوئیت (Herbert H. Asquith) از ۱۹۰۵ تا ۱۹۱۲. هالدین مخصوصاً به جهت اصلاحات نظامی در ساختار ارتش بریتانیا شناخته شده است. برای اطلاعات بیشتر، ن.ک: <https://www.britannica.com/biography/Richard-Burdon-Haldane-1st-Viscount-Haldane-of-Cloan>

پیامد سیاست خارجی آلمان در اروپا، آفریقا و به‌ویژه در رابطه با بریتانیا، منجر به جدایی بریتانیا از سیاست نرمش با آلمان و گرایش به راهبرد تعادل‌سازی با روسیه تزاری و فرانسه گردید (تنبروک، ۱۳۸۵: ۱۹۵).

آگاهی که تصویر بالا با گذشت ۱۱۷ سال از انعقاد پیمان‌نامه ۱۹۰۷م. ترسیم شده است. پر واضح است که فهم نخبگان و رهبران دولت‌ها در برهه حساس دوره صلح مسلح، از رخدادهای منجر به شکل‌گیری تغییرات ساختاری در سطح جهان، آشفته بود. تصور وقوع یک جنگ تمام‌عیار جهانی تا حدودی محتمل، ولی بسیار دور از گمان بود (Kennedy, 1988:257). به‌نحوی که حتی در ابتدای سال ۱۹۱۴م. یعنی دقیقاً پیش از آغاز جنگ بین‌المللی اول، فضای «اروپا صلح‌آمیز به نظر می‌رسید» و وینستون چرچیل بعدها در ۱۹۲۰م. نوشت که اروپا در بهار و تابستان ۱۹۱۴م. در «آرامشی کم‌نظیر» به سر می‌برد (Henig, 2002: 1). براین اساس، تصور آگاهی پیشینی دول اروپایی، مخصوصاً سه کشور بریتانیا، فرانسه و روسیه، از وقوع این جنگ بین‌المللی، نادرست است. پیامدها و تداوم جنگ بین‌المللی اول نیز بیانگر عدم آگاهی و فهم دقیق کارشناسان سیاسی - نظامی دول اروپایی به‌ویژه آلمان، از رخدادهای پیش‌رو بود.^۱ باین وجود، یک آگاهی نسبی دولت‌های اروپایی پیش از آغاز قرن بیستم نسبت به وضعیت تحولات سیاسی آینده در قاره اروپا و نیز در سطح جهانی، عبارت بود از پیدایش اتحادیه دولت‌های فاقد مستعمره علیه قدرت‌های صاحب مستعمره. واقعیت امر آن است که نه‌فقط انعقاد آنتانت‌کردیال^۲ (Entente Cordiale) بلکه توافق ۱۹۰۷م. روس و انگلیس نیز تنها باهدف همسویی و آمادگی هر سه قدرت صاحب مستعمره (بریتانیا، فرانسه و روسیه) علیه آلمان و متحدان آن بود که در آستانه جنگ بین‌المللی اول، بلوک محور را تشکیل دادند. برخی از کارشناسان سیاسی اروپا، با در نظر داشتن تحولات عمده در شطرنج سیاسی اروپا از ۱۸۷۱م. به بعد که با بازیگری آلمان همراه بود و نیز درگیری‌های

---

۱. نمونه این امر کوتاه آمدن ویلهلم دوم در بحران اغادیر بر اثر تهدید وزیر خزانه‌داری بریتانیا و نیز شکست تئوری سیاست خارجی هلشتاین بود که مشخصاً بیانگر عدم آگاهی دقیق آلمان‌ها از تحولات سیاست در سیستم بین‌المللی پیش از جنگ اول بود.

۲. Entente Cordiale که گهگاه در زبان فارسی بدون در نظر گرفتن معنای واژه فرانسوی Entente، به خطا با افزودن واژه پیمان به این ترم تاریخی، آن را پیمان آنتانت‌کردیال می‌نامند، در اصل به معنای «توافق قلبی» است و عبارت است از توافق دولت بریتانیا و فرانسه (جمهوری سوم) بر سر حل چالش‌های عمدتاً استعماری بین دو دولت در مصر و مراکش، که منجر به شکل‌گیری اتفاق مثلث گردید. این پیمان در ۸ آوریل ۱۹۰۴م. منعقد گردید.

برای اطلاعات بیشتر در این باره، ن.ک.: Andrew, 1967:89; Canuel, 2018:111.

پیوسته روسیه و بریتانیا در سراسر قرن ۱۹م. تصویر و تصویری آرام از وضعیت سیاسی اروپا ارائه می نمودند. این عده با مثال زدن توافق ناکارآمد روسیه و بریتانیا در مارس ۱۸۸۵م. و توافق نامه ۱۸۹۹م. بر این باور بودند که توافق مجدد بر سر مناطق نفوذ این دو دولت در ۱۹۰۷م. نیز پایا نخواهد بود. تصور غالب کارشناسان این بود که روسیه همانند گذشته به این توافق ها پایبند نمی ماند. لرد کرزن یک سال پیش از انتصاب به عنوان نایب السلطنه هند، در سال ۱۸۸۹م. به آسیای مرکزی سفر کرد و ضمن مشاهده بهبود وضع آسیای مرکزی و اقدامات نسبتاً خوب روس ها در آن نواحی از روس ها با عنوان «روس های فاقد منطق دیپلماتیک» یاد کرد (Curzon, 1889: 319). این ذهنیت نایب السلطنه آینده هند بریتانیا، در بین سایر کارشناسان سیاسی - نظامی دولت بریتانیا طرفدارانی داشت. به این ترتیب، با در نظر گرفتن وضعیت سیاسی بخرنج و در ظاهر آرام نظام بین الملل از یک سو و نیز فقدان اعتماد صاحب نظران بریتانیایی، چه در ارتش و چه در وزارت خارجه، نسبت به پایبندی روسیه به پیمان های دیپلماتیک، بهتر می توان این عبارت مورخ بلند پایه ای چون جی. پی. گوش که معتقد است «توافق نامه ۱۹۰۷ یک تنش زدایی بود و نه یک موافقت نامه» را درک کرد (Sykes, 2011:231). این تردید نسبت به پایایی توافق، خود مؤید آن است که توافق ۱۹۰۷م. بیش از آنکه محصول حل و فصل کامل تعارض های میان روسیه و بریتانیا باشد، واکنشی ساختاری به تغییر توازن قوا و ادراک تهدید ناشی از آلمان بود.

۲. موضوع توافق نامه

چنانچه پیش از این آمد، بریتانیا افزایش قدرت نظامی و اقتصادی آلمان را بزرگ ترین خطر متوجه امپراتوری خود می دانست و دقیقاً تحت تأثیر این احساس خطر، بریتانیا متمایل به حل تنش های خود با دشمن قدیمی اش، روسیه، گردید. دولت آلمان با درپیش گرفتن دو استراتژی تهاجمی، تردیدهای بریتانیا را نسبت به خطر آلمان تقویت نمود. توضیح آنکه با وجود رویکرد نظامی «سیاست زیگزاگ» (Zig-Zag Policy / Zickzackpolitic) - که در دوره بیسمارک خط مشی دیپلماتیک داشت، اما در دوره ویلهلم دوم به سمت نظامی گری سوق یافت و زمینه ساز بروز جنگ بین المللی اول گردید - و عدم کارایی فرضیه سیاسی هلشتاین

---

۱. این اصطلاح بیانگر سیاست خارجی سیال و متناقض آلمان در دوره بیسمارک و ویلهلم دوم است که بر اساس آن دولت آلمان در راستای منافع ملی این کشور به خلق اتحادها علیه سه کشور فرانسه، بریتانیا و روسیه اقدام می نمود. عمده ترین هدف آلمان در دوره بیسمارک منزوی کردن فرانسه بود.

(Friedrich Von Holstein)، تصور همسویی بریتانیا - آلمان دوازدهمین تلقی می‌گردید. با این همه، در ۱۸۹۰م. دو دولت مورد اشاره طی توافق‌نامه زنگبار - هلیگولند (Heligoland-Zanzibar Treaty) دست‌کم در مسائل مربوط به آفریقا به سازش رسیدند و این امر، امید به توافق در صحنه اروپا را قوت بخشید؛ ولی دولت آلمان در حوزه قاره اروپا، هرگز به کاستن از خواسته‌هایی که آن را به حق و ضروری برای پیشرفت این کشور می‌دانست، گرایش نداشت. به همین علت، دولت آلمان با شروط بریتانیا مبنی بر محدودکردن قدرت دریایی خود مخالفت نمود و این عامل، قطعیت عدم توافق دو دولت را قطعی ساخت و زمینه را برای تصمیم سخت بریتانیا جهت توافق با روسیه فراهم آورد. ناکامی این الگوهای دیپلماتیک، دولت بریتانیا را به سمت راه‌حل‌های ساختاری‌تر، از جمله کاهش اصطکاک با روسیه، سوق داد.

در حمایت از این استراتژی سیاسی کابینه لیبرال هنری کمپ‌بل (Sir Henry Campbell)، سر آرتور نیکلسون (Sir Arthur Nicolson)، سفیر بریتانیا در سنت‌پترزبورگ (۱۹۰۶-۱۹۱۰م.)، به سر ادوارد گری (Sir Edward Grey)، وزیر خارجه دولتش، نوشت: «روسیه به‌عنوان یک دوست، برای موقعیت بین‌المللی بریتانیا در جهان تأثیر عمده‌ای دارد» (Sykes, 2011:231; Cohen, 1975:863). همچنین کنت موراویف (Count Muravyev)، وزیر خارجه دولت تزاری، به شاهزاده رادلین (Princ Radolin)، سفیر آلمان در سنت‌پترزبورگ، در ۲۵ ژوئن ۱۸۹۹م. یادآور شد که اختلافات روسیه و بریتانیا سازش‌ناپذیر نیست و فهم یکدیگر در آسیا تا حدودی محتمل است؛ چنانکه توافق آوریل ۱۸۹۹م. بر سر چین، چنین امری را ثابت کرده است (Churchill, 1939:2). هرچند گفته‌های موراویف ضد انگلیسی مبالغه‌ای بیش نبود، اما او در این سخن‌پراکنی تنها نبود. کنت اُستن - ساکن (Count Osten-Sacken)، سفیر روسیه در برلین، در ۵ می ۱۸۹۹م. به بولو، وزیر خارجه آلمان، بیش از موراویف دروغ‌پراکنی نمود. او این احتمال را که موراویف پیمان‌های بیشتری با بریتانیا مانند توافق بر سر چین را منعقد نماید، دوازدهمین ندانست (Garvin, 1934:547). البته از دید فردی چون کنت هاتزفلد ویلدنبرگ (Count Paul Von Hatzfeldt-Wildenburg)، سفیر آلمان در لندن (از ۱۸۸۵-۱۹۰۱م.)، بزرگترین خطر ممکن برای آلمان، نزدیکی روسیه و بریتانیا بود (Churchill, 1939:1-2). تعدد این ارزیابی‌ها نشان می‌دهد که امکان نزدیکی روسیه و بریتانیا، به‌عنوان یک سناریوی تهدیدآمیز برای آلمان، به تدریج وارد محاسبات راهبردی این کشور شده بود. بدون شک همین سخن‌پراکنی وزیر خارجه و سفیر روسیه، در پیشنهاد اتحاد آلمان - بریتانیا از سوی بیسمارک در ژانویه ۱۸۸۹م. مؤثر بوده است. پیشنهاد بیسمارک مبنی بر آزادگذاری دست بریتانیا در

آفریقا از سوی آلمان در ازای عدم اتحاد بریتانیا - فرانسه با دوران‌دیشی سالزبری (Lord Salisbury)، نخست‌وزیر محافظه‌کار بریتانیا، رد شد (Mahajan, 2002:94-95). در نتیجه می‌توان چنین استنتاج کرد که گرایش سیاست‌مداران بریتانیا و روسیه به حل و فصل منازعات خود، نه خواست آن دو، بلکه تحت فشار سیاست‌گرایش به شرق آلمان پدیدار شد؛ چرا که نه بریتانیا اعتماد به روسیه داشت و نه روسیه مایل به کنار گذاشتن ادعای خود در آسیا به‌منظور صلح با دشمن قدیمی‌اش بود (Mahajan, 2002:95). این رویکرد دولت تزاری را چارلز هاردینگ^۱ (Charles Harding) در ۱۹۰۴ در سنت‌پترزبورگ متوجه شده بود. جنگ موکدن، اولین جنگ مدرن جهانی (Howland, 2011:53)، که با برتری ژاپن همراه بود، در ابتدای امر زمینه‌های امیدواری برای کاهش فشار در آسیای مرکزی ایجاد نمود؛ ولی به باور هاردینگ چشم‌انداز دولت روسیه پایان‌دادن به جنگ موکدن و روی آوردن به متحدان ژاپن در هند بود (Williams, 1966:362). کلود مکسول مک‌دونالد (Claude Maxwell MacDonald) اولین سفیر بریتانیا در ژاپن (۱۹۰۵-۱۹۱۲)، نظر هاردینگ درباره استراتژی بعدی روس‌ها را بیش از یک احتمال می‌دانست (Ibid). با وجود تنوع دیدگاه‌های بریتانیا درباره استراتژی روس‌ها در آسیا و در قبال هند، شرایط نوظهور در نظام بین‌الملل باعث ظهور اندیشه توافق با روسیه شد. به این ترتیب فشار اقتدار روزافزون آلمان، تغییرات در سطح نظام بین‌الملل و نیز افزایش تنش در روابط روسیه و بریتانیا در سطح آسیا مانند رقابت دو کشور در ترکستان چین و تبت و نیز رقابت شدید مأموران دو طرف در نواحی خاوری ایران، از جمله سیستم‌ها و کرمان - که هر دو ایالت مرز مشترک با هند بریتانیا داشتند - و یا در مشهد که کنسول روس شدیداً در اقدامات بریتانیا مداخله می‌کرد (مظفر مقام و مظفری، ۱۳۸۷: ۳۶۰؛ صحت منش، ۱۴۰۰: ۱۱۲)^۲.

۱. لرد چارلز هاردینگ (۲۰ ژوئن ۱۸۵۸-۲ آگوست ۱۹۴۴) دیپلمات و سیاست‌مدار بریتانیایی است که از ۱۹۰۴-۱۹۰۶ به‌عنوان سفیر بریتانیا در روسیه تزاری منصوب شد و از در کابینه لیبرال هربرت هنری آسکوئیث (Herbert Henry Asquith) [۱۹۰۸-۱۹۱۶] به‌عنوان فرماندار هند (۱۹۱۰-۱۹۱۶) منصوب گردید. وی را نباید با سر چارلز هاردینگ (۱۶ مارس ۱۸۵۷-۱۹ فوریه ۱۹۳۶) که مورخی برجسته است، اشتباه گرفت. لرد هاردینگ دانش‌آموخته دانشگاه کمبریج و سر هاردینگ دانش‌آموخته آکسفورد بود.

۲. درباره مداخله روس‌ها در کرمان ن.ک: اسناد مجلس شورای اسلامی، سند شماره ۵۳۶۲/۱۶۸۷، به نقل از: مظفر مقام و مظفری، ۱۳۸۷: ۳۶۰؛ نیز روزنامه حکمت در سال ۱۹۰۵م. با ترجمه مقاله‌ای از روزنامه *حبل‌المتین* درباره اهمیت حفاظت از مرزهای هند آورده است: «مستر سایکس ویس قونسول دولت انگلیس در Central Asian Society (انجمن آسیای وسطی) در ضمن در نطق خود بیان کرد: فعلاً جای مسرت است که در وزارت خارجه در معاملات ایران که خیلی قرب هند است کمال توجه را دارد. نیکو از ترقیات دولت روس با خبر است. از دو سه

بحران پنج‌ساله بنگال (۱۹۰۳-۱۹۰۸) تحت عنوان جنبش سوادشی (Swadeshi) که قابل سرایت به مسلمانان هند محسوب می‌شد (Sarkar, 1973:424)، زمینه را برای تشکیل گروهی از کارشناسان سیاسی وزارت خارجه بریتانیا که مایل به انعقاد توافق با روسیه بودند، فراهم آورد. از جمله طراحان و حامیان سرسخت این ایده، در وهله نخست سر ادوارد گری، وزیر خارجه، و سپس دو سفیر بریتانیا در سنت‌پترزبورگ، سر چارلز هاردینگ و نیکلسون، به همراه سر سسیل اسپرینگ رایس، کاردار سفارت بریتانیا در تهران، بودند (شیخی، ۱۴۰۳: ۱۷۷). در میان فرانسویان نیز تئوفیل دلکسه، وزیر خارجه، و سفرای فرانسه در بریتانیا و روسیه، پل کامبون و موریس بومپار، از موافقان توافق ۱۹۰۷ م. بودند (Soroka, 2010:1). اساساً توافق‌نامه ۱۹۰۷ م. طرح ابتکاری از سوی گری بود، که نخست در ۳۱ آگوست ۱۹۰۷ م. در سنت‌پترزبورگ بین ایزولسکی (Izvol'sky)، وزیر خارجه روسیه (۱۹۰۶-۱۹۱۰) و نیکلسون امضا شد و سپس در لندن به امضای ادوارد گری رسید.

توافق‌نامه ۱۹۰۷ م. شامل سه توافق مجزا درباره حل اختلافات و تعیین حوزه منافع بریتانیا و روسیه در ایران، افغانستان و تبت بود^۱ که به دلیل اهداف مشترک، در یک توافق‌نامه ترکیب شد^۲. مهم‌ترین موضوع توافق‌نامه ایران بود (شیخی، ۱۴۰۳: ۱۷۲). دولت ضعیف و قبیله‌ای افغانستان پیش از انعقاد توافق‌نامه مورد اشاره، تحت‌الحمایه بریتانیا قرار داشت و این امر آشکار بود، اما پرداختن به موضوع افغانستان در متن توافق‌نامه ۱۹۰۷ م. صرفاً جهت رسمیت بخشیدن و تضمین عدم مداخله روسیه در خاک افغانستان بود. حبیب‌الله خان، امیر افغانستان، به صورت رسمی با توافق‌نامه روسی - انگلیسی ۱۹۰۷ م. مخالفت کرد، اما امضا نکردن وی تأثیری بر رسمیت‌بخشی این توافق‌نامه نداشت (دوپری، ۱۳۷۹: ۱۱۸). هر چند ماده پایانی توافق‌نامه، آشکارا بر ضرورت پذیرش امیر افغانستان جهت رسمیت یافتن توافق‌نامه ۱۹۰۷ م.

سال به این طرف وزارت خارجه انگلیس در معاملات ایران حظی وافر حاصل کرده. درین مملکت با منتهای عقل و تدبیر کارها پیشرفت نموده است. مؤسس اساس نیک‌بختی ما درین مملکت لورد کرزن است و ثمره اقدامات آن این شد که در سرحد ایران تا هفت‌صد و پنجاه میل دارای تلگراف شدیم». برای اطلاعات بیشتر ن.ک: روزنامه حکمت، ۱۳۲۳/۱۹۰۵: ۱ و ۲.

۱. دایره‌المعارف بریتانیکا پرداختن به ایران، افغانستان و تبت را سه موضوع توافق‌نامه ۱۹۰۷ م. به‌عنوان یک پیمان (Pact) نوشته است. برای اطلاعات بیشتر در این باره، ن.ک:

Encyclopedia of Britannica, "Anglo-Russian Entente (1907)", in:

<https://www.britannica.com/topic/international-agreement>

2. Tara Finn, "Anglo-Russian Entente 19807", in:

<https://history.blog.gov.uk/2017/08/31/anglo-russian-entente-1907/>

تأکید داشت، اما تأیید آن به وسیله دولت ایران لحاظ نشده بود^۱ (وحید مازندرانی، ۱۳۲۸: ۱۵؛ دوپری، ۱۳۷۹: ۱۱۸).

مناسبات در حال گسترش سیاسی و فرهنگی روسیه با تبت، وحشت روزافزون سران کمپانی هند شرقی بریتانیا را در پی داشت. دولت کمپانی هند بریتانیا نگران حضور نظامی روسیه در تبت و استفاده از این منطقه به عنوان پایگاهی برای حمله روس‌ها به هند بود. این نگرانی، عامل عمده حمله نظامی بریتانیا به تبت در ۱۹۰۴م. به فرماندهی کنل فرانسیس یانگ‌هازبنند (Francis Younghusband) بود که با تصرف لهاسا، پایتخت تبت، پایان یافت (Mackay, 2012:5). دولت بریتانیا برای ممانعت از هر گونه حضور روسیه در تبت، بر اساس پیمان لهاسا، استقلال سیاست خارجی حکومت دالایی لامای سیزدهم را سلب نمود و به این ترتیب، تبت را تحت‌الحمایه خود قرارداد. حتی این حمله نیز مانع از تلاش روسیه برای حضور در تبت و درگیر کردن توان نظامی بریتانیا در این منطقه نشد؛ به همین علت، پرداختن به موضوع تبت در متن توافق‌نامه ۱۹۰۷م. اجتناب‌ناپذیر بود. حساسیت ناحیه تبت به اندازه‌ای بود که هیچ‌کدام از دو دولت، حاضر به قبول حضور دیگری در این سرزمین نبودند. در نتیجه، هر دو دولت متعهد شدند تا در امور داخلی تبت مداخله نکرده و برای تضمین عدم حضور دو بازیگر در این منطقه، حق حاکمیت تبت به دولت چین محول گردید (شیخی، ۱۴۰۳: ۱۷۶). هر چند در ۱۹۱۲م. حق حاکمیت چین بر تبت به پایان رسید، ولی پکن با استناد به مفاد توافق‌نامه ۱۹۰۷م. تبت را جزئی از قلمرو ملی چین دانست و مجدداً در ۱۹۵۰م. به تبت حمله کرد.

درگیری روسیه و بریتانیا در تبت و افغانستان البته کم‌اهمیت نبود، ولی منافع دو دولت در ایران بسیار حیاتی و در نتیجه، سطح رقابت دو بازیگر در ایران، بر خلاف افغانستان و تبت، بسیار جدی و عمیق بود. علت این موضوع اهمیت ژئوپلیتیک ایران بود. با این حال، در چارچوب پژوهش حاضر، ایران نه علت توافق، بلکه میدان اعمال راهبرد تعادل‌سازی قدرت‌های جهانی در برابر آلمان تلقی می‌شود. حضور هر کدام از این دو ابرقدرت در ایران، نه تنها می‌توانست خطر جدی برای هند بریتانیا ایجاد کند، بلکه با به چالش کشیدن قدرت بریتانیا در هند، می‌توانست دست برتر در امور تجاری و نظامی خاورمیانه - در آستانه جنگ اول بین‌الملل - را نیز به دست آورد. ستیز و سازش روس و انگلیس در ایران، به‌ویژه پس از

---

۱. به نوشته وحید مازندرانی حتی سر آرتور اسپرینگ رایس (Sir Cecil Arthur Spring Rice) وزیر مختار بریتانیا در تهران (۱۹۰۶-۱۹۰۸م.)، از امضای توافق‌نامه مطلع نبود. در این باره ن.ک: وحید مازندرانی، ۱۳۲۸: ۱۵.

توافق ۱۸۹۹م. این دو کشور، در همین راستا بود؛ چرا که از این زمان، دولت آلمان در عثمانی و ایران حضور فعالی داشت و این امر، نگرانی بریتانیا در قبال هند را در پی داشت. نیکلسون در طول مذاکرات توافق‌نامه ۱۹۰۷م. ترس خود از نفوذ آلمان در ایران و تمایل خود برای گسترش نفوذ آلمان در ایران را، به همان اندازه که در عثمانی و مراکش رخ داده بود، صراحتاً ابراز کرد (Williams, 1966:364). این ابراز نگرانی شدید نیکلسون - که نقش عمده‌ای در به‌انجام‌رسیدن توافق‌نامه ۱۹۰۷م. داشت (Cohen, 1975:863) - نسبت به نفوذ فراینده دولت آلمان در امور اقتصادی ایران، عامل عمده نادیده‌گرفته‌شدن حاکمیت ملی و تمامیت ارضی ایران از سوی روسیه و انگلیس، جهت حل مسئله ایران به‌منظور پرداختن به آلمان بود. در نتیجه هر کدام از دو دولت، مناطق نفوذ ویژه‌ای را برای خود در سرزمین ایران منظور داشتند. سرگئی پانین با استناد به منابع آرشیوی روسیه تزاری معتقد است که ابتدا بریتانیایی‌ها پیشنهاد تقسیم این سه کشور - به ویژه ایران - به مناطق نفوذ را مطرح کردند (Панин, 2014:94). این روایت در منابع انگلیسی مشاهده نمی‌شود، با این حال، پانین معتقد است روس‌ها به علت شکست در جنگ موکدن، بیشتر بر مذاکره پیرامون «تنگه‌ها و مسائل خاور دور» تمرکز داشتند (Ibid). در صورت درستی این روایت، بدون تردید روس‌ها ناخشنود و یا بی‌میل به تقسیم ایران نبودند.

به این ترتیب با توافق دو بازیگر بازی بزرگ، تهران، تبریز و اصفهان به‌عنوان منطقه نفوذ روس‌ها شناخته شد و نواحی جنوب ایران که به‌ویژه دربرگیرنده سواحل استراتژیک خلیج فارس بود، به بریتانیا واگذار می‌گردید (هاپکرک، ۱۳۷۹: ۵۶۸). زیمرمن تقسیم‌بندی ایران بین روسیه و بریتانیا را دقیق‌تر نوشته است: «از روی مرز ترک تا اصفهان، یزد و کاخ تا نقطه تلاقی مرزهای روسیه و افغانستان به روسیه واگذار گردید. در سمت خاوری نیز از خط مرزی افغانستان با گزیک در بیرجند و سپس کرمان که به بندعباس ختم می‌گردید، انگلیس دست برتر داشت. در مناطق خارج از این دو منطقه نفوذ مانند فارس، عربستان (خوزستان)، لرستان و روی خط ساحلی خلیج فارس در غرب بندعباس امتیازات می‌تواند بی‌طرفانه به هر یک از افراد روس یا انگلیس بدون امکان مخالفت طرف مقابل اختصاص داده شود» (Zimmermann, 1907:259). پرواضح است هدف دولت بریتانیا از این تقسیم، ایجاد سد دفاعی برای ورود روس‌ها به هند از مسیر ایران بود. پیش‌تر در طول مذاکرات توافق‌نامه ۱۹۰۷م. نمایندگان بریتانیا - به‌خصوص نیکلسون و هاردینگ - «انسداد راه روسیه به خلیج فارس و امنیت سیستان را دو دستاورد اصلی کنوانسیون می‌دانستند» (Williams, 1966:364). این در حالی

است که نیکلسون نه تنها همواره بر ضرورت دوستی روسیه برای بریتانیا تأکید می‌کرد (Cohen, 1975:863) بلکه حتی بر خلاف نظر اسپرینگ رایس مبنی بر تلاش روسیه برای حمله به هند با دسیسه‌های پشت پرده آلمان، در ۱۹۱۷م. از اساس چنین تصویری در مورد روس‌ها را مردود شمرد (Williams, 1966:363).

به نوشته مورگان شوستر «این عهدنامه که فقط بین انگلیس و روس انعقاد یافت و تکمیل گردید علی‌الظاهر برای نظم و تصفیه مسائلی بود که تعلق به فواید و اغراض متناسبه آن‌ها داشت. جمیع آن فواید و اغراض چه در مملکت ایران و چه در سایر ممالک جعلی و از خود درآورده و بین خودشان متعهد و مقرر بود. دولت ایران در انعقاد این عهدنامه هیچ دخالتی نداشت و مجلس نیز از تکمیل آن عهدنامه تا چهارم دسامبر که در تهران انتشار یافت بی‌اطلاع بود^۱ و ایرانیان از این تقسیم مملکتشان اظهار تنفر می‌نمودند» (شوستر، ۱۳۵۳: ۳۰). ادوارد گری، وزیر خارجه بریتانیا، از توافق‌نامه ۱۹۰۷م. با عبارت «معامله‌ای منصفانه» یاد نمود؛ چرا که از دید وی از یک طرف راه دسترسی روسیه به هند از مسیر ایران و از طرف دیگر متقابلاً راه دسترسی انگلیسی‌ها به روسیه نیز مسدود گردید (فرهمنده، ۱۳۸۷: ۱۷۷). اما باین حال، گری بریتانیا را برنده واقعی توافق‌نامه ۱۹۰۷م. می‌دانست؛ چرا که به باور او «در عمل ما چیزی را از دست ندادیم. ما به پیگیری سیاست تهاجمی در ایران علاقه‌ای نداشتیم» (فرهمنده، همانجا)^۲. از دید گری هم‌وزنی خطر بریتانیا برای روسیه در ایران از یکسو و خطر پیشروی روسیه به سمت هند یکسان نبود (هاپکرک، ۱۳۷۹: ۵۶۸). او حتی استدلال آورد که «آنچه ما از دست دادیم کم‌ارزش، یا اصلاً بی‌ارزش بود» (هاپکرک، همانجا). در هر حال، توافق‌نامه ۱۹۰۷م. موافقان و مخالفانی جدی در ایران و بریتانیا داشت. یکی از مخالفان مهم توافق‌نامه ۱۹۰۷م. در ایران احمد کسروی بود که آن را با عبارت «سنگ بزرگی بر سر راه مشروطه» توصیف کرد (کسروی، ۱۳۴۹: ۴۵۸). در بریتانیا سه مخالف جدی این توافق‌نامه ادوارد براون (ساکما، ۱۲۸۸۶/۲۹۶)، لرد کرزن و آرمینیوس بودند (هاپکرک، ۱۳۷۹: ۵۶۹)^۳. کرزن با عبارت «دسترنج قرنی

۱. در حالی که سندی از وزارت خارجه بریتانیا در دست است که در آن وزارت خارجه ایران در سال ۱۹۰۶ از وجود و یا احتمال انعقاد چنین معاهده‌ای بین روس و بریتانیا پرسش کرده است. برای آگاهی از جزئیات این سند، ن. ک: فرهمنده، ۱۳۸۷: ۱۹۲-۱۹۳.

۲. در حالی که در متن توافق‌نامه ۱۹۰۷ استقلال ایران تضمین شده بود روزنامه مورنینگ‌پست در آن زمان نوشت: «ذکر حفظ استقلال و دوستی ایران را هم در اول قرارداد حيله و تزویر می‌شمارند؛ زیرا در خود قرارداد، ایران تقسیم شده...». به نقل از: فرهمنده، ۱۳۸۷: ۱۷۷.

۳. این در حالی است که از مخالفان احتمالی سیاست‌مداران و کارشناسان سیاسی - نظامی روس با توافق‌نامه

ایثار را فدا می‌کنیم و در عوض هیچ چیز عایدمان نمی‌شود» از توافق نامه ۱۹۰۷ یاد کرد، اما وامبری به وزارت خارجه بریتانیا نوشت «به هیچ وجه آن را نمی‌پسندم. با این کار، برای صلحی موقت بهایی گزاف پرداخته‌اید و این خفت موجب افزایش حیثیت انگلیس در آسیا نخواهد شد. در برابر دشمن علیل، احتیاط بیش از حد به خرج داده‌اید در صورتی که انگلستان نیازی به این کار نداشت» (هایکرک، ۱۳۷۹: ۵۶۸ - ۵۶۹). اعضای وزارت خارجه بریتانیا که عمدتاً از جمله هواداران توافق با روسیه بودند، بیشتر به جنبه‌های مثبت این توافق برای بریتانیا توجه کردند. از آن جمله، نیکلسون در یادداشت خود به گری، بر اهمیت مراقبت از نوزاد توافق نامه ۱۹۰۷ م. به سبب اهمیت آن تأکید کرد (Sykes, 2011:231). مجموع این داورهای متعارض نشان می‌دهد که توافق نامه ۱۹۰۷ م. بیش از آنکه حاصل هم‌سویی هنجاری یا یک توافق مبتنی بر اعتماد متقابل باشد، واکنشی ساختاری به شرایط ناپایدار توازن قوا و ظهور آلمان در نظام بین‌الملل بود.

نتیجه

توافق نامه ۱۹۰۷ م. را باید محصول دگرگونی‌های ساختاری در نظام بین‌الملل دوره صلح مسلح دانست؛ دگرگونی‌هایی که با ظهور آلمان به عنوان یک قدرت بازنگری طلب و برهم‌زننده توازن قوا شکل گرفت. سیاست خارجی تهاجمی آلمان در دوره ویلهلم دوم، به ویژه در حوزه‌های دریایی و مستعمراتی، موجب بازتعریف ادراک تهدید در میان قدرت‌های بزرگ شد و محاسبات راهبردی بریتانیا و روسیه را از رقابت دوجانبه، به سمت مدیریت یک تهدید ساختاری سوق داد. از این منظر، نزدیکی روسیه و بریتانیا نه نتیجه حل بنیادین اختلافات، بلکه پیامد منطقی گذار قدرت در سطح نظام بین‌الملل بود.

توافق نامه ۱۹۰۷ م. را می‌توان تلاشی برای تعادل‌سازی در برابر رفتارهای بازنگری طلبانه آلمان در آفریقا، آسیا و اروپا دانست. لازمه این امر، فراغت بریتانیا و روسیه از امور آسیا بود. این فراغت، نه ناشی از کاهش اهمیت آسیا، بلکه نتیجه محاسبه‌ای ساختاری برای کاهش اصطکاک‌های پیرامونی و تمرکز بر تهدید اصلی در سطح نظام بین‌الملل بود؛ بنابراین، دو قدرت روسیه و بریتانیا با درک وضعیت نوظهور در اروپا و مشخص شدن سوگیری کشورها در پیمان‌های سیاسی - نظامی، مانند اتحاد سه‌گانه آلمان، اتریش - هنگری و ایتالیا، به حل

۱۹۰۷ اطلاع زیادی در دست نیست. جز آن‌که می‌دانیم که رویای تصرف هند که خوراک هر روز مغز ژنرال‌های روس بود با این پیشامد سیاسی نیاز به توجیه داشت و این مهم به عهده ایزولسکی بود.

اختلافات خود در آسیا رضایت دادند. سه موضوع مورد اختلاف، شامل ایران، افغانستان و تبت، با مشارکت دو ابرقدرت در تقسیم ایران به سه منطقه نفوذ روسیه در شمال، بریتانیا در جنوب شرق و دولت مرکزی ایران در مرکز کشور، رسمیت بخشیدن به تحت‌الحمایگی افغانستان و عدم مداخله روس‌ها در امور آن و در نهایت سلب حاکمیت دولت تبت و پذیرش اعمال حاکمیت دولت چین بر این سرزمین، در ۳۱ اوت در سنت پترزبورگ به صورت پنهانی طرح و امضا شد. در این چارچوب، ایران، افغانستان و تبت نه علل توافق، بلکه میدان‌هایی برای اعمال راهبرد تعادل‌سازی قدرت‌های بزرگ تلقی می‌شوند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که ماندگاری نسبی توافق‌نامه ۱۹۰۷م. نه حاصل اعتماد متقابل روسیه و بریتانیا، بلکه پیامد فشارهای ساختاری ناشی از ظهور آلمان و ترس از فروپاشی توازن قوا در نظام بین‌الملل بود. از این رو، توافق‌نامه ۱۹۰۷م. نمونه‌ای روشن از تعادل‌سازی خارجی در یک نظام چندقطبی ناپایدار است که در واکنش به ظهور یک قدرت بازنگری طلب شکل گرفت.

باری، نوآوری پژوهش حاضر در نشان‌دادن این نکته است که توافق‌نامه ۱۹۰۷م. را نمی‌توان صرفاً در چارچوب بازی بزرگ یا رقابت‌های منطقه‌ای تبیین کرد؛ بلکه این توافق، بازتاب مستقیم تحولات ساختاری نظام بین‌الملل و تغییر الگوی تصمیم‌سازی قدرت‌های بزرگ در آستانه جنگ جهانی اول است. این بازصورت‌بندی تحلیلی، امکان تعمیم یافته‌ها به سایر توافقات قدرت‌های بزرگ در دوره صلح مسلح را نیز فراهم می‌سازد.

۱۰۲ / توافق نامه ۱۹۰۷م. و فهم تحولات نظام بین الملل در پایان بازی بزرگ / شیخی

فهرست منابع و مطالعات

الف) اسناد و روزنامه‌ها

- اسناد مجلس شورای اسلامی، سند شماره ۵۳۶۲/۱۶۸۷.
- روزنامه حبل‌المتین، «تلگراف»، سال ۸، شماره ۲۸، ۲ محرم ۱۳۱۹ / ۲۲ آوریل ۱۹۰۱، ص ۲.
- روزنامه حبل‌المتین، ۱۳۱۱ق. / ۱۹۰۰م.، سال ۸، تلگراف نمره ۳، ص ۲۱.
- روزنامه حکمت، «سرپرسی سایکس»، سه شنبه ۱۰ ربیع‌الثانی ۱۳۲۳ / ۱۳ ژوئن ۱۹۰۵، شماره ۸۴۹، سال ۱۳، ص ۱ و ۲.
- ساکما، سند شماره ۲۹۶/۱۲۸۸۶.

ب) فارسی

- احمدوند، شجاع. (۱۳۷۰). «ژئوپلیتیک خلیج فارس و تأثیر آن بر حضور نظامی ابرقدرت‌ها در منطقه»، *مجله علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س)*، ش ۷ و ۸، ۹۰ - ۱۱۱.
- احمدی، فرح‌الله. (۱۳۸۶). «رقابت روسیه و انگلستان در خلیج فارس. تلاش برای ایجاد پایگاه دریایی». *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی (منتشر نمی‌شود)*، ۵۸ (۲)، (۲۳-۳۸).
- تنبروک، روبرت هرمان. (۱۳۸۵). *تاریخ آلمان*. ترجمه محمد ظروفی. ج ۲. تهران: دانشگاه تهران.
- حسن‌نیا، محمد. (۱۳۹۱). «قرارداد ۱۹۰۷ و تقسیم ایران»، *فصلنامه مطالعات تاریخی*، ش ۳۷، ۱۴۴-۱۶۳.
- خلیلی، محسن. (۱۳۹۰). «ویژگی‌های بافتار ژئوپلیتیک ایران دوران قاجار از منظر سفرنامه‌نویسان روسیه». *تاریخ اسلام و ایران*، ۲۱ (۱۲)، ۱۰۵-۱۴۲. DOI: 10.22051/hii.2013.664
- دوپری، لوئیس. (۱۳۷۹). *افغانستان*. ترجمه جعفر رسولی. قم: ناشر مترجم.
- رحمانیان، داریوش؛ یارمهدوی، سارا. (۱۳۹۰). «مسئله راه‌آهن در ایران عصر قاجار». *تاریخ اسلام و ایران*، ۲۱ (۱۰)، ۱۱۹-۱۳۶. DOI: 10.22051/hii.2014.722
- سعادت کازرونی، محمدحسین. (۱۴۰۲). *تاریخ خلیج فارس (بنادر و جزایر ایران)*. تصحیح و پژوهش عمادالدین شیخ‌الحکمایی و عبدالرسول خیراندیش. تهران: میراث مکتوب.
- شوستر، مورگان. (۱۳۵۳). *اختناق ایران*. ترجمه ابوالحسن موسوی شوشتری. تهران: صفی علی‌شاه.
- شیخی، بهنام. (۱۴۰۳). *بازی بزرگ ۱۸۸۵-۱۹۰۷*. تهران: امیرکبیر.
- صحت منش، رضا. (۱۴۰۱). «انگیزه‌ها و اهداف تأسیس کنسولگری بریتانیا در مشهد در عصر قاجار». *تاریخ اسلام و ایران*، ۳۲ (۵۳)، ۱۰۱-۱۲۷. DOI: 10.22051/hii.2021.37482.2521
- ططری، علی. (۱۳۹۰). «قرارداد ۱۹۰۷ میلادی استثمار یا استقلال». *فصلنامه تاریخ روابط خارجی*، ۱۳ (۴۹)، ۱۱۱-۱۳۵.
- فرهمند، علی. (بهار ۱۳۸۷). «معرفی سند: انگلیس کارگردان انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ میلادی»، *فصلنامه*

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(س)، سال ۳۵، شماره ۶۶، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۰۳

تاریخ روابط خارجی، ش ۳۴، ۱۷۶-۲۱۸.

کسروی، احمد. (۱۳۴۹). *تاریخ مشروطه ایران*. تهران: امیرکبیر.

گیرکه، اولریخ. (۱۳۷۷). *پیش به سوی شرق: ایران در سیاست شرقی آلمان در جنگ جهانی اول* (۲ جلد). ترجمه پرویز صدری. تهران: کتاب سیامک.

مظفر مقام، احمد؛ مظفری، جمشید. (۱۳۸۷). «قرارداد ۱۹۰۷ به روایت اسناد کتابخانه شورای اسلامی»، *مجله پیام بهارستان*، د ۲، س ۱، ش ۱ و ۲، ۴۲۵-۴۴۲.

میراحمدی، مریم. (۱۳۸۷). *پژوهشی در تاریخ معاصر ایران: برخورد شرق و غرب در ایران، ۱۹۰۰-۱۹۵۰*. مشهد: به نشر.

وحید مازندرانی، غلام‌علی. (۱۳۲۸). *قرارداد ۱۹۰۷ م. روس و انگلیس راجع به ایران*. تهران: کتابخانه سقراط.

هاپکرک، پیتر. (۱۳۷۹). *بازی بزرگ؛ رقابت سازمان جاسوسی روس و انگلیس در ایران و آسیای مرکزی*. ترجمه رضا کامشاد. تهران: نیلوفر.

پ) انگلیسی

Canuel, Hugues, (2018), "From a prestige fleet to the Jeune École: French Naval Policy and Strategy under the Second Empire and the Early Third Republic (1852–1914)." *Naval War College Review*, vol. 71, no. 1, pp. 93–118. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/26398093>. Accessed 4 Jan. 2026.

Christensen, Thomas J., and Jack Snyder. (1990). "Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity." *International Organization* 44(2): 137–168, pp. 155, 165.

Christopher, Andrew, (1967), "France and the Making of the Entente Cordiale", *the Historical Journal*, Vol. 10, No. 1, pp. 89-105.

Churchill, Rogers Platt, (1939), *The Anglo-Russian convention of 1907*, Iowa: Torch press.

Cohen, Stuart, A., (Dec. 1975), "Sir Arthur Nicolson and Russia: the Case of the Baghdad Railway", *the Historical Journal*, Vol.18, Issue 4, (pp. 863-872).

Curzon, George N., (1889), *Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question*, New York: Longman.

Encyclopedia of Britannica, "Anglo-Russian Entente (1907)", in:

<https://www.britannica.com/topic/international-agreement>

Encyclopedia of Britannica, "Richard Burdon Haldane" in:

<https://www.britannica.com/biography/Richard-Burdon-Haldane-1st-Viscount-Haldane-of-Cloan>

Eubank, Keith, (Feb. 1960), "The Fashoda Crisis Re-examined", *the Historian*, Vol. 22, No. 2, pp. 145-162.

Fife, Robert, H. (Oct., 1914), "Italy and the Triple alliance", *the North American Review*, Vol. 200, No. 707, pp. 538-548.

Garvin, J. L. (1934), *The Life of Joseph Chamberlain, Vol. III, Empire and World Policy (1895-1900)*, New York: Macmillan.

Greaves, Rose Louise, (Feb., 1968), "Some aspects of the Anglo-Russian Convention and its working in Persia, 1907–14—I", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 31, Issue 01, pp. 69-91.

Henig, B. Ruth, (2002), *The Origins of the First World War*, 3rd Edition, New York: Routledge.

- Hershey, Amos, S, (1906), *International Law and Diplomacy of the Russo-Japanese War*, New York: Macmillan.
- Howland, Douglas, (2011), "Sovereignty and the Laws of War: International Consequences of Japan's 1905 Victory over Russia." *Law and History Review*, vol. 29, no. 1, pp. 53–97. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/25800932>. Accessed 4 Jan. 2026.
- Kennedy, Paul, (1988), *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Political Conflict from 1500 to 2000*, New York: Random House.
- Klein, Ira. (Nov. 1971), "The Anglo-Russian Convention and the Problem of Asia, 1907-1914", *Journal of British Studies*, Vol. 11, No. 1, (pp. 126-147).
- Mahajan, Sneh, (2002), *British Foreign Policy 1874-1914; the Role of India*, New York: Routledge.
- Mckay, Alex, (2012), "The British Invasion of Tibet, 1903–04." *Imer Asia*, vol. 14, no. 1, pp. 5–25. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/24572145>. Accessed 4 Jan. 2026.
- Mehra, P. L. (Apr-Jun 1967), "Review of the McMahan Line: A Study in Relations between India, China, and Tibet, 1904-1914 by Alastair Lamb", *India Quarterly*, Vol. 23, No. 2, (pp. 196-201).
- Moneta, E. T., (Jul., 1901), "The Triple Alliance", *the Advocate of Peace (1894-1920)*, Vol. 63, No. 7, pp. 147-148.
- Mulligan, William, (June 2008), "From Case to Narrative: The Marquess of Lansdowne, Sir Edward Grey, and the Threat from Germany, 1900-1906." *The International History Review*, vol. 30, no. 2, pp. 273–302. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/41220101>.
- Sarkar, Sumit, (1973), *The Swadeshi Movement in Bengal 1903-1908*, New Delhi: People's Publishing House.
- Schmitt, Bemadotte, E. (Apr. 1924), "Triple Alliance and Triple Entente (1902-1914)", *the American Historical Review*, Vol. 29, No. 3, pp. 449-473.
- Schweller, Randall, L. (1994), "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In." *International Security*, Vol. 19, No. 1.
- Soroka, Marina, (2010), "Debating Russia's Choice between Great Britain and Germany: Count Benckendorff versus Count Lamsdorff, 1902–1906." *The International History Review*, Vol. 32, No. 1: 1–24. <http://www.jstor.org/stable/25703876>.
- Sykes, Percy, (2011), *A History of Afghanistan*, in: J. F. Scheltema, *Encyclopaedia of Asian History*, Vol. 2, New Delhi: Cosmo Publications.
- Tara Finn, "Anglo-Russian Entente 1907", in: <https://history.blog.gov.uk/2017/08/31/anglo-russian-entente-1907/>
- Tsygankov, Andrei, P. (2012), *Russia and the West from Alexander to Putin: Honor in International Relations*, New York: Cambridge University Press.
- Turner, Edward Raymond, (Feb. 1915), "The Causes of the Great War", *the American Political Science Review*, Vol. 9., No. 1., pp. 16-35.
- Waller, Charles, (Jun. 2014), "Review of The Great Game, 1856-1907: Russo-British Relations in Central and East Asia", at: <https://reviews.history.ac.uk/review/1611>
- Waltz, Kenneth, N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Williams, J. Beryl, (1966), "The Strategic Background to the Anglo-Russian Entente of August 1907", *The historical Journal*, Vol. 9, No. 3, (pp. 360-373).
- World Affairs Institute, "End of the Entente Cordiale", Vol. 103, No. 3, Sep. 1940, p. 130 (pp. 130-131).

ت روسی

- Белова, Т. В. (2022), Германский вызов и политика баланса сил в Европе (1904–1907), *Historical Research of Eastern Europe*, Vol. 7, pp. 50–64
- Гаврин, Д. А. (2011). «Англо-русское соглашение 1907 г. и завершение формирования Антанты». *Вестник Московского университета. Серия 8: История*, №3, 109–123.
- Иванов, А. А. (2020). «Извольский и британское направление русской политики накануне Первой мировой войны». *Исторический архив*, №2, 45–62.
- Панин, С. Б. (Июль 2014), "Англо-русская конвенция 1907 г. и ее влияние на

فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء(س)، سال ۳۵، شماره ۶۶، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۰۵

- политические отношения с Афганистаном”, *Вопросы истории*, № 7, С. 94-110.
- Петров, С. В. (2017). «Германия как фактор трансформации русско-британских отношений». *Вопросы истории*, №4, 88–101.
- Смирнов, А. С. (2019). «Российская дипломатия и германский фактор в переговорах 1907 г.». *Новая и новейшая история*, №6, 195–209.
- Соколов, Н. Д. (2018). «Персия в стратегии Российской империи и англо-русское соглашение». *Восток (Oriens)*, №5, 77–90.

(ث) فرانسه

- Vaïsse, Maurice. (2013). *Les relations Internationales depuis 1871*. Paris: Armand Colin.
- Duroselle, Jean-Baptiste. (1979). *La décadence, 1871–1914*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Otte, T. G. (2006). From “War-in-Sight” to Nearly War: Anglo–French Relations in the Age of High Imperialism, 1875–1898. *Diplomacy & Statecraft*, 17(4), 693–714. DOI: 10.1080/09592290600943064
- Zimmermann, Maurice, (1907), “La convention anglo-russe relative a la perse, a l’Afghanistan et au Tibet (31 aout 1907)”, In: *Annales de Geographie*, t. 16, n. 90, (pp. 458-462).
- “Convention Entre la Russie et le Japon Signee a St. Petersbourg le 17/30 Juillet 1907”, Source: *The American Journal of International Law*, Vol. 1, No. 4, Supplement: Official Documents, (Oct., 1907), pp. 396-397.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی